SZARVAS KÖRNYÉKÉNEK 10–11. SZÁZADI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE AZ ÚJ RÉGÉSZETI ADATOK ALAPJÁN

TARTALOM

BEVEZETÉS ... 3
1. A SZARVAS KÖRNYÉKI KÖRÖS-VÖLGY TERMÉSZETFÖLDRAJZA ... 3
2. A 10–11. SZÁZAD KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE SZARVAS VIDÉKÉN ... 5
2.1. *CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA* ... 9
2.2. *SZARVAS-PONYICZKY-TANYA* ... 9
3. CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA LELŐHELY SÍR- ÉS TÁRGYLEÍRÁSAI ... 10
3.1. *SÍRLEÍRÁSOK* ... 10
3.2. *CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA SZÓRVÁNY LELETEI* ... 11
4. SZARVAS-PONYICZKY-TANYA LELŐHELY SZÓRVÁNYAINAK TÁRGYLEÍRÁSA ... 12
5. CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA LELŐHELY ELEMZÉSE ... 13
5.1. *CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA, TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK* ... 13
5.1.1. *A TEMETŐ JELLEGE* ... 13
5.1.2. *A TEMETKEZÉSEK FORMAI JELLEMZŐI* ... 14
5.1.3. *A VÁZAK HELYZETE* ... 14
5.1.4. *SÍRRABLÁS* ... 14
5.2. *A CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA SZÓRVÁNY LELETEINEK ELEMZÉSE* 15
5.2.1. *A ROMBUSZ ALAKÚ VERET* ... 15
5.2.2. *A CSEPP ALAKÚ, NÖVÉNYI MINTÁS VERET* ... 17
5.2.3. *A LEVÉL ALAKÚ VERET* ... 19
5.2.4. *A KEREK VERET* ... 20
5.2.5. *A KARPEREC* ... 22
5.2.6 *A CSEPP ALAKÚ VERET* ... 23
5.3. *CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA LELŐHELY ELEMZÉSE* ... 23
6. SZARVAS-PONYICZKY-TANYA LELŐHELY ELEMZÉSE ... 24
6.1. *SZARVAS-PONYICZKY-TANYA SZÓRVÁNY LELETEINEK ELEMZÉSE* ... 24
6.1.1. *A BORDÁZOTT S-ALAKÚ KARIKAÉKSZER* ... 24
6.1.2. *A CSÜNGŐS VERETEK* ... 26
6.1.3. *A CSÜNGŐ* ... 27
6.1.4. *A SZÍJVÉG* ... 27
6.2. *SZARVAS-PONYICZKY-TANYA LELŐHELY ELEMZÉSE* ... 28
7. A MAI SZARVAS KÖRNYÉKE A 10–11. SZÁZADBAN ... 28
7.1. A *SZARVAS KÖRNYÉKI KÖRÖS-VÖLGY AZ ÍROTT FORRÁSOK ALAPJÁN* ... 28
7.2. *A SZARVAS KÖRNYÉKI 8–11. SZÁZADI TEMETŐK* ... 29

7.3. *A Szarvas környéki 10–11. századi telepek* 36
Összefoglalás 36
Bibliográfia 37

Bevezetés

A Békés megye nyugati részén elhelyezkedő Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhelyet már az 1970-es évek folyamán azonosították és mint avar, valamint kora Árpád-kori települést tartották számon.[1] A lelőhelyen 2021-ben honfoglalás kori temetőre utaló leletek láttak napvilágot Czesznak Zsolt és Kelemen Gábor múzeumbarát fémkeresősök tevékenysége révén. Ezt követően feltárásra került sor 2021 októberében Szarka József vezetésével, melynek során két 10. századi sír, továbbá az Árpád-korra keltezhető telepjelenségek kerültek elő. Az ezzel párhuzamosan zajló fémkeresős kutatás a Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhelyen a már ismert szarmata, avar és Árpád-kori településen kívül a késő avar korra keltezhető temetkezések mellett[2] egy 10–11. századi temető hagyatékát is felderítette.

Dolgozatom célja a Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhely 2021-es feltárása során előkerült leleteinek, valamint a Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhely szórványleleteinek bemutatása és értékelése. Szarvas-Kákapuszta temetőjének kapcsán kitértem az avar továbbélés kérdésére, lehetőségére. Végezetül a két lelőhely a régió korabeli temető- és településrendszerébe való illeszkedését kívántam a dolgozatomban áttekinteni.

1. A Szarvas környéki Körös-völgy természetföldrajza

A Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya, valamint a Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhelyek az Alföldön a Körös-Maros közi síkságon, azon belül a Hármas-Körös süllyedékének déli részén, az ún. Körös-szög területén helyezkednek el (*6. kép*).[3] Közigazgatási szempontból a mai Békés megye szarvasi járásához tartoznak.

A miocén korban tenger öntötte el az Alföld addigi száraz területét, szigetek sokaságával tarkított felszínt létrehozva. Később a Kárpát-medence süllyedése révén az Alföld kapcsolata megszűnt a tengerrel. A tóvá válást követően a tájegység tengerszint feletti magassága tovább csökkent, ezzel egy időben megindult feltöltődése a környező hegységek irányából. A folyamat a pliocén korban fejeződött be. Kialakuló vízrajza jelentős eltéréseket mutatott a jelenlegitől.[4] A pleisztocén időszakban létrejövő magasabb szintbe völgyet vágó folyók a holocénban hordalékukkal feltöltötték az erodált felszínt, valamint dűnéket, hátakat építettek, amelyek árvízmentes pontokat képeztek.[5] A süllyedés tovább folytatódott a negyedidőszakban, ez az oka

Lezárás dátuma: 2023. január

[1] MRT 8, 2/14. lelőhely, 106.
[2] MRT 8, 8/111. lelőhely, 444–446; Bende 2017, 153.
[3] Andó 1969, 304.
[4] Blazovich 2000, 351–352.
[5] Elek 1937, 125–126; Borsy 1996, 12–13.

annak, hogy –többek között– a Körös-Maros közi síkság tengerszint feletti magassága viszonylag alacsony. A sík területre érkező folyók lerakták hordalékukat, majd ezeket kerülvén medrüket folyamatosan módosították, habár lefutási irányuk alapvetően ugyanaz maradt.[6] A szabályozásokat megelőzően a folyók akár 20 km-es mélységben is kiöntöttek, a maitól jelentősen eltérő arculatot képezve.[7] A táj két típusra osztható: a folyók medrét övező rétségre, valamint a messzebb eső, szárazabb mezőségre. Főként az előbbinek az árvízszint fölé eső területeit választották életterül többek között a honfoglalók is.[8] A Körös-szög a Körös völgyétől egyenletesen emelkedik a Maros által létrehozott hordalékkúp felé. A környéket a Körös egykori medrei és árterületei határozzák meg.[9]

A kovácshalmi-dűlői lelőhely[10] Csabacsűd területének nyugati szélén, a Kovács-halom (más néven Farkas-halom)[11] mellett, attól egy hajdani folyómederrel elválasztva egy északkelet-délnyugat irányú kiemelkedésen található. A Kovács-halom egy 7 m magas rézkori halomsír.[12] A kurgán és a kiemelkedés közötti távolság nagyjából 170 m. A táj sík felszínéből a kurgán markánsan, a lelőhely kevésbé határozottan, mégis észrevehetően emelkedik ki. A lelőhely a Holt-Köröstől 4,6 km-re fekszik, területe jelenleg mezőgazdasági művelés alatt áll, nagyobb erdős terület nem található a közelében.

A Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhely Szarvas városától délnyugatra, a Körös holtágától nagyjából 1 km-re található, egy hozzávetőlegesen északkelet-délnyugat irányú kiemelkedésen (*6. kép*). A nagy felületű lelőhely területén a történeti időben többször is megtelepedtek: a késő avar kor sírhelyeit később az Árpád-kor településmaradványai követték.[13] 2021-ben innen több szórvány lelet került elő, melyek alapján a lelőhely déli-délnyugati részén feltételezhető egy 10–11. századi temető is. A lelőhely elhelyezkedése szempontjából mindenképpen kiemelendő a rekonstruálható középkori úthálózat, valamint a révek közelsége,[14] vagyis a helyszín stratégiai jelentősége (*8. kép*). A lelőhely területén mezőgazdasági művelés folyik, környezetében erdők, ligetek nincsenek.

A Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya és a Szarvas-Ponyiczky-tanya esetében is feltűnő a víz közelsége (*1. kép*). Ebben az esetben a víz alatt nem a Hármas-Körös értendő elsődlegesen, hanem a vízjárta területek (amelyek kapcsolatban álltak a folyóval). Az I. katonai

[6] BORSY 1996, 5–7.
[7] BLAZOVICH 2000, 353.
[8] BLAZOVICH 2000, 357.
[9] MRT 8, 373; ANDÓ 1969, 304.
[10] MRT 8, 2/14. lelőhely, 106.
[11] MRT 8, 8/114. lelőhely, 447.
[12] MRT 8, 106; 447.
[13] MRT 8, 444–446.
[14] SZARKA 2019, 169.

felmérésen látható, hogy a két lelőhely mellett ilyen erek helyezkedtek el. Pontosabban a Ponyiczky-tanya mellett és a Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya közelében ugyanúgy a Káka-fok haladt el. A Ponyiczky-tanya lelőhelyet pedig szinte körbeveszik a vízjárta felszínek. Tehát mindkét lelőhely környezetében találhatók laposabb, időszakosan vízzel borított területek.

2. A 10–11. SZÁZAD KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE SZARVAS VIDÉKÉN

Szarvas tájékán az 1870-es években kezdődött el a régészeti kutatás. 10–11. századi temető feltárására először 1898-ban került sor Békésszentandrás-Mogyorós-halmon Csallány Gábor vezetésével, melynek során egy honfoglalás kori sír látott napvilágot. A lócsontokat is tartalmazó temetkezés mellékletei között zabla, két kengyel, kétélű kard, nyílhegy, kés, huzalgyűrű és egy kígyófejes bronz karperec is szerepelt.[15]

A korszakból kiemelendő a szarvasi születésű Krecsmarik Endre tevékenysége, aki az 1900-as évek elejétől tanított a szarvasi Tanítóképzőben. A régészet iránt tanúsított érdeklődése folytán kezdte el figyelemmel kísérni a környéken előkerülő lelőhelyeket, leleteket. Nevéhez több ásatás lebonyolítása és közlése is fűződik. Szarvas Ószőlők nevű zártkerti részén, a Lómer-halmon[16] 1908-ban végzett feltárást, melyet a következő évben is folytatott. Többek között bronzból előállított karperecek, egy gyűrű, valamint egy ezüstből készült karika és egy veret is előkerült.[17] 1909-ben a Lómer-halom közelében lévő Filyó-halmon[18] négy 10. századi temetkezést tárt fel, a szórvány leletek alapján lovas sírok is feltételezhetők. A sírok leletanyagában szerepel egy nyílcsúcs, egy kauricsiga, rézötvözet gyűrűk és karperecek, illetve üveggyöngyök.[19] Krecsmarik a Velki-halmon[20] 1910-ben hét sírt tárt fel, amelyek mellékletei egy bronzból előállított karikaékszerből, fonott és sima karperecből álltak. Emellett a 7. sírból egy vasból készült karika, egy kengyel, nyílhegyek, valamint egy tegez részei láttak napvilágot.[21] 1911-ben Örménykút-Maczonkai-dombon[22] 29 sírra bukkantak, ennek hírére Krecsmarik Endre ásatásba kezdett. A feltárás kettő melléklet nélküli temetkezést eredményezett, mellékletekről a korábban talált sírok esetében szintén nem esett szó.[23] A következő évben Békésszentandrás főjegyzője értesítette a szarvasi tanárt, hogy a falu Pálinkás-

[15] MRT 8, 1/1. lelőhely 58–62.
[16] MRT 8, 8/41. lelőhely, 417.
[17] KRECSMARIK 1910a, 174–175; KRECSMARIK 1910b, 352.
[18] MRT 8, 8/30. lelőhely, 410–411.
[19] KRECSMARIK 1910, 64–67; KRECSMARIK 1910a, 175–177.
[20] MRT 8, 8/42. lelőhely, 418–419.
[21] KRECSMARIK 1910b, 350–353.
[22] MRT 8, 7/13. lelőhely, 344.
[23] KRECSMARIK 1911, 378–379.

ér[24] nevű részén sírokat találtak egy halom elhordása közben. Krecsmarik érkezéséig nagyjából 35-40 sír pusztult el, tíz temetkezést tudott megfigyelni. Az elpusztult sírok leletei közé egy sima és egy S-alakú karika, egy ezüstből előállított lemezkarperec, gyűrűk, veretek, rombusz alakú és kéttagú csüngős veretek (mindegyik rézötvözetből készült), továbbá gyöngyök tartoztak. Ezek közé a temetkezések közé sorolható egy lovas sír is, amelyből egy zabla, egy hevedercsat és egy kengyel került elő. A Krecsmarik felügyelte sírokból egy I. András érem és egy karika látott napvilágot. A leletek alapján a temető a 10–11. századra keltezhető.[25] Krecsmarik kollégáival 1925-ben ásatást végzett Gyoma-Őzedi-halmon, melynek eredménye kilenc sír, valamint bronzból előállított két gyűrű és öt karikaékszer, egyiken kék üveggyönggyel. [26]

Krecsmarik Endre régészetre irányuló figyelme, tevékenysége nem merült ki a feltárásokban, illetve azok eredményeinek közlésében. Mint jövendőbeli tanítókat oktató tanár, felhívta diákjai figyelmét a régebbi korok kultúrájára. Szavai szerint: „*A szarvasi tanítóképzőből kikerülő növendékeknek különösen gyakran van alkalmuk eme kötelességnek eleget tenni, mivel rendesen a környékbeli tanyai iskolákban kezdik meg működésüket, e tanyák földmíves lakossága pedig minden évben bukkan valami régiségre szántás és egyéb földmunkálat közben. Ezek a régiségek azonban elkallódnak, még mielőtt szakember kezébe kerülnének, mivel nemcsak a földmíves nép, de a művelt közönség is rendesen csak oly leletek iránt tanúsít figyelmet, melyek értékes voltuk vagy szokatlan formájuk által keltenek érdeklődést*.”[27] Sokszor tanítványait is bevonva végezte a régészeti feltárást. Ezen alkalmak közé tartozott Szarvas Rózsás nevű határrészén[28] végzett ásatás is, mely során négy sír került elő. A leletanyag egy bronzhuzalból sodort, hurkos karperecből, ezüst préselt ruhadíszekből, egy kauricsigából, illetve gyöngyökből állt.[29] Az előkerült leletek többnyire a szarvasi gimnázium régiséggyűjteményét gyarapították egészen az 1950-es évig, a Tessedik Sámuel Múzeum létrejöttéig.[30] Ekkor a gimnázium gyűjteménye a múzeumba került át.[31]

Gazdapusztai Gyula (aki alapvetően őskoros régész volt)[32] 1957-ben végzett feltárást Szarvas belterületén a Tessedik Sámuel utcában.[33] A lelőhelyen már 1915-ben is került elő egy

[24] MRT 8, 1/62. lelőhely, 88–89.
[25] KRECSMARIK 1913, 27–37.
[26] MRT 8, 4/214. lelőhely, 254–256.
[27] KRECSMARIK 1910a, 172.
[28] MRT 8, 1/31. lelőhely, 79.
[29] KRECSMARIK 1910a, 172–174.
[30] SZGÉ 1908, 30–31; SZGÉ 1909, 77.
[31] PALOV 1996, 437.
[32] BODRITS 2002, 305.
[33] MRT 8, 8/117. lelőhely, 447–449.

sír, azonban Krecsmarik azt újkorinak vélte. Az ásatás egy vastöredékeket és lócsontokat tartalmazó temetkezés megtalálását követően indult meg. Ennek folyamán további nyolc sír került felszínre, melyek száma Juhász Irén 1988-as leletmentése révén összesen tizenegyre bővült, melyekből három részleges lovas temetkezésnek bizonyult. A leletek között a már említetteken kívül tegezek maradványai, nyílcsúcsok, préselt ezüst rozetták, aranyozott ezüst veretek, kengyelek, csikózablák, egy csont zablapecek, egy hevedercsat, gyöngyök, kauricsigák, egy ezüstötvözetű pántkarperec és egy karika, egy csüngő, huzalkarperecek, veretek, övveretek (utóbbi négy típus rézötvözetből készült) szerepeltek.[34]

Csabacsűdön, a Szabadság utcában 1956-ban gödörásás során került elő egy részleges lovas temetkezés. A kiérkező Kovalovszki Júlia, a békéscsabai múzeum régésze[35] a nagyobbrészt megbolygatott sír földjéből rombusz alakú aranyozott ezüst vereteket, egy gömbsorcsüngős fülbevalót, egy vékony ezüst lemezt, egy zablát és egy kengyelt (utóbbi négy leletet töredékes állapotban) mentett meg.[36] A leletek a Munkácsy Mihály Múzeumba kerültek.[37] A lelőhely közöletlen.[38]

Palov József[39] 1954-ben a korábban már Krecsmarik által kutatott Filyó-halmon három melléklet nélküli, 10–11. századi sírt tárt fel.[40] 1961-ben Békésszentandrás-Szőlők mellyén földmunkák során felfedezett sírokból 10–11. századra utaló leleteket vitt a Tessedik Sámuel Múzeumba.[41]

A Velki-halmon 1960-ban egy részleges lovas temetkezésre bukkantak. Az értesítést követően Palov egy további sírt dokumentált. A két sírban ezüstből készült kerek veretek, egy préselt kerek, aranyozott rozetta és egy rombusz alakú veret, továbbá két rézötvözet fülesgomb került megfigyelésre. A következő hónapban Dienes István, a Nemzeti Múzeum munkatársa[42] folytatta a lelőhely feltárását, melynek során az első sír további leleteit gyűjtötte össze: préselt arany rombusz alakú veretek, ezüst ötvözetű félgömb alakú veretek, kerek ezüst veretek középen aranyozott mélyedéssel, egy ezüstlemez töredék, egy kisméretű csontkorong, egy hevedercsat, egy csikózabla, valamint két kengyel. A második sírhoz tartoztak még ezüstből

[34] LANGÓ 2000, 287–292.
[35] SZATMÁRI 2010, 34.
[36] MRT 8, 2/2. lelőhely, 103.
[37] MEDGYESI 2015, 46.
[38] A topográfiai kötet és Juhász Irén lelőhelykatasztere is a lelőhely előkerülésének körülményeire és a leletek felsorolására terjed ki. Medgyesi Pál művében fotót ad a leletekről, ami lehetővé tesz bizonyos mértékű felhasználhatóságot és értelmezést, azonban jellegéből adódóan ismeretterjesztőként kezelhető, így a lelőhely nem tekinthető szakmai szempontból feldolgozottnak, közöltnek.
[39] A szarvasi múzeum alapítója, első igazgatója (JUHÁSZ 2002, 676–677).
[40] MRT 8, 8/30. lelőhely, 410–411.
[41] MRT 8, 8/200. lelőhely, 470.
[42] RÉVÉSZ–ULRICH 2002, 199–200.

előállított kéttagú aranyozott csüngők. Dienes István további nyolc temetkezést tárt fel, melyek leleteiként rézötvözetből készült sima és S-alakú karikák, nyílhegyek, íjhoz tartozó csontlemezek, valamint egy aranyozott közepű ezüst veret került elő.[43]

Maráz Borbála, a Munkácsy Mihály Múzeum régésze 1972-ben szállt ki Gyoma-Kádár-tanya lelőhelyre, mivel vízvezetés közben temetkezésekre bukkantak. A honfoglalás kori női sírhoz tartozó leletek a következők voltak: kerek, gyöngykeretes aranyozott ezüstből készült veretek, egy préselt virág alakú veret, egy pödrött végű pántkarperec (utóbbiak anyaga szintén ezüstötvözet). Az előkerült leleteket Maráz Borbála a Munkácsy Mihály Múzeumban helyezte el.[44] A következő évben folyó feltáráson Kovács László kora Árpád-korra keltezhető, melléklet nélküli temetkezéseket tárt fel.[45]

A régészeti topográfiai kötet készítése kapcsán került sor 1975 és 1980 között ásatásokra Endrőd-Szujókereszten, melyek révén egy 10–11. századra keltezhető temető látott napvilágot. Öt részleges lovas sírt tártak fel, egyből kerek kantárveretek, egy másik temetkezésből pedig egy oldalpálcás zabla és egy csontlemez került elő. Gyakori leletnek számítottak az üveggyöngyök, sima és S-alakú karikák, csörgők, gombok, kéttagú csüngők, sodrott nyakperecek. Utóbbiak főként rézötvözetből készültek.[46]

Makkay János 1986 és 1989 között végzett feltárást Endrőd-Páskum, Iványi-köz lelőhelyen. Az ásatás elsődleges célkitűzése őskori jelenségek megismerésében állt, emellett jelentkeztek (többek között) 10–11. századi temetkezések is, melyek több esetben bolygatottak voltak. A sírok rendkívül leletszegényeknek mondhatók, egyből került elő egy vascsat. A leletszegénység alól egy képez kivételt, melybe az elhunytat ételmelléklet, részleges lóáldozat, kengyelek, csikózabla, továbbá vaskés kíséretében helyezték.[47]

1986-ban és az azt követő évben Vaday Andrea 18 temetkezést tárt fel Örménykút-Veres tehén dombján. A temetőrészlet leletanyagában íjak, tegzek, nyílhegyek, lószerszámzat részei, kések, ruhadíszek, gyöngyök szerepeltek. Emellett részleges lovas temetkezések is előkerültek. A sírok a 10. század második felére keltezhetők.[48]

Juhász Irén, a Tessedik Sámuel Múzeum régésze[49] 1988-ban Szarvas-Egyházföldön többek között három honfoglalás kori temetkezést talált. Egy részleges lovas temetkezésnek

[43] JUHÁSZ 1996, 160–161; LANGÓ 2000, 294–295.
[44] MEDGYESI 2015, 69.
[45] MRT 8, 4/122. lelőhely, 222–223.
[46] MRT 8, 3/39. lelőhely, 143–147.
[47] JANKOVICH B.–SZATMÁRI 2013, 403–415.
[48] KOVÁCS–VADAY 2011, 587–637.
[49] PALOV 1996, 441.

bizonyult, melyben az elhunytat csikózablával, késsel, kovával és csattal helyezték örök nyugalomra. A temető többi sírja megsemmisült.[50]

1989-ben Juhász Irén feltárást végzett Örménykút-Maczonkai-dombon, mely során a Krecsmarik által feltárt sírok mellett további 85, 10–11. századi temetkezés került elő.[51]

Örménykút-Décsi telek-halmon[52] 1993-ban Szatmári Imre, a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársa tárta fel a középkori Décse templomát és az azt körülvevő temetőt. Két részleges lovas temetkezés került elő. A sírokban nyílhegyek, egy kovakő, egy csiholó, egy vaskarika, illetve egy hevedercsat, egy kés, két tausírozott kengyel és egy tegez maradványai kerültek napvilágra, utóbbiban nyílhegyekkel. A leletek a békéscsabai múzeumba kerültek (*2. kép*).[53]

Gyomaendrőd-Ugari-tanyák, Csabai út lelőhelyen 1998-ban leletmentő ásatás során látott napvilágot egy 10–11. század környékére keltezhető temetkezés, melyben bronz karikaékszer, kés, csat és egyéb bronzból készült töredékek kaptak helyet.[54]

2.1. *Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya*

A Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhelyet 1977-ben sikerült azonosítani a Békés megye régészeti topográfiájának készítése keretében folyó terepbejárásokon. A lelőhelyen avar, illetve kora Árpád-kori település nyomait rögzítették (*1. kép*).[55]

2.2. *Szarvas-Ponyiczky-tanya*

Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhelyen 1955-ben csatornaásás következtében temetkezések kerültek napvilágra, amelyeket Szabó János Győző a kora, késő avar, valamint a késő középkorra keltezett.[56] Ugyanekkor településhez tartozó objektumokat is rögzített a feltáró. 1976-ban a topográfiai terepbejárások alkalmával szarmata, avar és Árpád-kori telepre utaló kerámiatöredékeket figyeltek meg. A kötet szerzői az 1955-ben előkerült késő középkoriként meghatározott sírokat inkább a késő avar korra helyezték.[57] 2021-ben önkéntes fémkeresősök jóvoltából a szórvány leletek alapján egy 10–11. századi temető is feltételezhető a lelőhelyen (*1. kép*).

[50] MRT 8, 8/23. lelőhely, 392–397; JUHÁSZ 1996, 159.
[51] MEDGYESI 2015, 120–121.
[52] MRT 8, 7/3. lelőhely, 336–338.
[53] JUHÁSZ 1996, 159; MEDGYESI 2015, 116–118.
[54] GYUCHA–LISKA–MEDGYESI 1998, No. 86, 148.
[55] MRT 8, 2/14. lelőhely, 106.
[56] A kora avar kori sír keltezését Bende Lívia késeire módosította (BENDE 2017, 153).
[57] MRT 8, 8/111. lelőhely, 444–446.

3. CSABACSŰD-KOVÁCSHALMI-DŰLŐ, KOMÁR-TANYA LELŐHELY SÍR- ÉS TÁRGYLEÍRÁSAI

3.1. *Sírleírások*

1. sír (9. kép): Tájolás: Ny–K. H.: 167 cm, sz.: 75 cm, m.: 5 cm a nyesett felszíntől. A sír homogén, sötétbarna humuszos lösz betöltése jól kirajzolódott az altalajban. A sírgödör egy része megsemmisült, alakja feltehetőleg lekerekített sarkú téglalap lehetett. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, szántás által bolygatott *adultus korú (25–35 éves) férfi(?)* sírja.[58] A két koponyatöredék másodlagos helyzetben a váz jobb oldalán maradt meg. A karok a test mellett helyezkedtek el, a könyök behajlítva, a kezek a medencén feküdhettek. Az ujjcsontok a gerincoszlop vonalában kerültek elő. A jobb kéz magasabban, míg a bal közvetlenül a *sacrum* mellől került elő. A bal medencelapát megsemmisült. A jobb combcsont felső harmada feküdt eredeti helyzetben, a láb többi csontja töredékesen, másodlagosan helyezkedett el. A váz mérhető hossza 131 cm.

Mellékletek:

1. A vázcsontokkal egy szinten, a lábak helyén egy *lófog* került elő (*9. kép 4, 5*), ami lovas temetkezés maradványa.

2. sír (10. kép): Tájolás: Ny–K. H.: sírgödör: 189 cm, rabló gödör: 130 cm, sz.: sírgödör: 88 cm, rabló gödör: 105 cm, m.: sírgödör: 28 cm, rabló gödör: 40 cm a nyesett felszíntől. A téglalap alakú rabló gödör az eredeti sírgödröt megsemmisítette, egyedül a délkeleti részén lehetett a sírgödör formáját megfigyelni, amely téglalap alakra enged következtetni. A sírban egy *maturus korú (40–50 éves) férfi(?)* nyugodott.[59] A sír teljes mértékben bolygatott, a váz csontjai rendezetlen állapotban a sír keleti részéből kerültek elő. Az arckoponya töredékes állapotban látott napvilágot, míg a fogazat többi része a hosszúcsontokkal és a medencelapátokkal egyetemben jóval keletebbre kerültek elő. Az agykoponya sérült felével felfelé feküdt. Az állkapocs töredéke, valamint a kulcscsont töredéke a sír északnyugati részén helyezkedett el. A jobb combcsont és az egyik karcsont másodlagos helyzetben a délkeleti részen, az eredeti sírgödörre dobva feküdt. Az arc- és az agykoponya viszonya alapján a bolygatás a temetéshez képest sokkal később következett be. A betöltésből előkerült kerámiatöredék cserépbogrács részeként határozható meg, ez alapján a sír legkorábban az Árpád-korban kerülhetett kifosztásra.

Mellékletek:

[58] A meghatározást nehezíti a váz hiányossága, töredékessége.
[59] Habár a csontváz gyenge megtartású, viszont jórészt hiánytalan.

1. A sír keleti részében, a bolygatott csontok felett másodlagos helyzetben *lócsont* került elő (*10. kép 3*).
2. A bolygatott részben, az objektum keleti felében másodlagos helyzetben *kerámiatöredék* látott napvilágot.

3.2. *Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya szórvány leletei*

1. Ezüst alapú ötvözetből öntéssel előállított rombusz alakú *veret* (*10. kép 5*). Az aranyozott hátterű veret négy sarkán félgömbös dísz található, melyet belül árkolás övez. Közepén ovális alakú dudoros dísz található, melyet szintén aranyozott mélyedés vesz körbe. A veret hátoldalán a minta negatívja gyengén kivehető. A felfüggesztést a két távolabbi végponton elhelyezett két eltérő hosszúságú, visszahajlított végű szeg biztosította. A szegek elhajlítása a tárgy hossztengelyével párhuzamos. A veret ép, kopás és sérülés nem látható. H.: 1,2 cm, sz.: 2 cm, v.: 0,1 cm, t.: 1 g, szeg h.: 0,3 cm. Ltsz.: TSM 2022.3.000.1; 2. Ezüst alapú ötvözetből, huzalból mechanikus kialakítással készült *karperec* (*10. kép 4*). Közepén félkör átmetszetű, végei felé ellaposodik és kiszélesedik. A kiszélesedő végek közepén gerinc fut. A karperecen sérülés- és kopásnyomok figyelhetők meg. A leletfeldolgozás során kettétört. Átm.: 7,4 × 5,6 cm, átmetszet: 0,3 cm, a kiszélesedő vég átm.: 1,8 × 1,1 cm, t.: 22 g. Ltsz.: TSM 2022.3.000.5; 3. Ezüst alapú ötvözetből öntéssel készült kisméretű, csepp alakú *veret* (*10. kép 6*). Peremén gyöngysorkeret minta fut körbe, melynek csúcsából egy gyengén kidolgozott háromlevelű növényi motívum indul. A három levél közepe pontszerűen bemélyed. A növényi mintát enyhe mélyedés veszi körbe, amely a gyöngysorkeretig fut. A mélyedés kismértékben aranyozott. Hátoldalán a veret hossztengelyében elhelyezett két szeg szolgált a felfüggesztésre. A szegek ívesen hajtottak, végük elhegyesedő. A vereten erős kopásnyomok figyelhetők meg, kiváltképp a jobb oldali peremen. H.: 1,4 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, t.: 1 g, szeg h.: 0,4 cm. Ltsz.: TSM 2022.3.000.2; 4. Ezüst alapú ötvözetből készült öntött levél alakú *veret* (*10. kép 9*). A tárgy felső felén, a középtengelyek vonalában a perem félgömbös díszítésekkel rendelkezik, melyeket árkolás választ el a sima peremtől. A veret felső felén két kisebb, alsó felén egy nagyobb aranyozott csepp alakú mélyedés látható, melyek középvonalában gerinc fut. A mélyedések és a perem között árkolás található. A két kisebb csepp lefelé, míg a nagyobb felfelé néz. A kisebbek csúcsából az alsó csepp oldalával párhuzamosan árkolás indul, mely a veret széléig tart. A csepp alakú bemélyedéseket sima perem fogja körül és választja el egymástól. A veret mintája kissé aszimmetrikus. Hátoldala sima, rajta a tárgy hossztengelyében két visszakalapált fejű szeg biztosította a rögzítést. A szegek feje alatt négyzet alakú alátétek találhatók. A vereten kopás jelei figyelhetők meg, valamint a jobb oldali felső csepp csúcsából

induló árkolásnak feltehetőleg öntéshiba következtében szinte csak a helye látható. H.: 2 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, t.: 2 g, szeg h.: 0,3 cm. Ltsz.: TSM 2022.3.000.3; 5. Ezüst alapú ötvözetből öntéssel előállított csepp alakú *veret* (*10. kép 7*). Pereme a hátoldal felé visszahajló, amelyen öntéshibák figyelhetők meg. Közepén félgömb alakú dudoros dísz látható, melyet a gyöngysorkeret mintáig sima felület vesz körül. A veret csúcsával átellenben a dudor mentén félhold alakú áttörés található, amely vélhetően öntéshiba következménye. Hátoldala sima, közepén a félgömbös dudor negatívja figyelhető meg. A felerősítést a tárgy vízszintes tengelyében helyet kapó két U-alakú fül szolgáltatta. H.: 1,3 cm, sz.: 1,3 cm, v.: 0,07 cm, t.: 0,9 g, szeg h.: 0,4 cm, szeg h.: 0,4 cm. Ltsz.: TSM 2022.3.000.4; 6. Ezüst alapú ötvözetből készült öntött kerek *veret* (*10. kép 8*). Sima pereme a hátoldal felé visszahajlik. Közepén aranyozott kerek mélyedés látható. Hátoldala sima, a bemélyedés negatívja látható rajta. A rögzítést két U-alakban visszahajlított fül biztosította. A veret sérült, peremének hozzávetőlegesen ¼-e hiányzik. Átm.: 1,3 cm, v.: 0,05 cm, t.: 0,5 g. Ltsz.: TSM 2022.3.000.6; 7. A *kerámiatöredék* kézi korongon készült, csillámos homokkal soványított, közepesen kiégetett. Belső része barna színű, külső része kormos. Íveltsége alapján cserépbogrács részét képezhette. H.: 7,5 cm, sz.: 4,5 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: TSM 2022.3.4.1.

4. Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhely szórványainak tárgyleírása

1. Réz alapú ötvözetből készült, huzalból mechanikusan előállított *S-alakú karikaékszer* (*11. kép 3*). Közepén kör átmetszetű, vége elmetszett, illetve S-alakú. Utóbbi felületén két párhuzamos gerinc fut, mely a karika felé eső részen kopásnyomokat mutat. Átm.: 3 × 2,8 cm, átmetszet: 0,2 cm, t.: 2 g. Ltsz.: TSM 2022.4.000.1; 2. Ezüst alapú ötvözetből készült, öntött szív alakú *veret* (*11. kép 2*). Szélén mélyedés fut körbe, mely a függesztő füllel átellenben rombusz alakban a tárgy felületébe nyúlik. A mélyedés aranyozott. Mintázata erősen aszimmetrikus. A függesztő fül fele hiányzik, a veret jobb oldala sérült. Hátoldalán a minta határozottan kivehető, amely valószínűsíti a viaszveszejtéses eljárás alkalmazását készítésénél. A veret sérülésének egy része feltehetőleg az öntésnél bekövetkezhetett. A veret felületén alacsony ezüsttartalomra utaló rézbarna foltok láthatók. Funkciójaként felmerül a medál lehetősége. H.: 2,4 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,03 cm, árok m.: 0,09 cm, t.: 2 g. Ltsz.: TSM 2022.4.000.3; 3. Réz alapú ötvözetből készült, öntött *kéttagú csüngő* (*11. kép 6*). Felső része kerek, pereme sima, a hátoldal felé hajló. A perem belső részén gyöngysorkeret minta látható. A veret közepén kör alakú enyhe mélyedés helyezkedik el, melyet a gyöngysorkeretig tartó sima rész övez. Hátoldala sima, rajta a felső harmadából induló ívelt, elhegyesedő szeg szolgált

a felfüggesztésre. A veret felső tagjának alsó, kicsúcsosodó részén elhegyesedő végű, visszahajlított függesztő fül tartja a kéttagú csüngő alsó elemét. A csüngő alsó, eredetileg csepp alakú, felül áttört része erősen kopott, sérült. Peremén gyöngysorminta található. A gyöngysormintát a középső, kiemelkedő, kidolgozatlan díszítéstől mélyedés választja el. Hátoldala sima, rajta öntésnyomok figyelhetők meg. H.: 3,9 cm, rek. h.: 4,1 cm, felső tag h.: 2,1 cm, sz.: 1,5 cm, v.: 0,2 cm, szeg h.: 0,8 cm, alsó tag h.: 2,2 cm, rek. h.: 2,5 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,1 cm, áttörés átm.: 0,4 cm, t.: 5 g. Ltsz.: TSM 2022.4.000.4; 4. Réz alapú ötvözetből készült, öntött *kéttagú csüngő* (*11. kép 5*). Felső része kerek, pereme sima, a hátoldal felé hajló. A perem belső részén gyengén kidolgozott gyöngysorminta található. A veret közepén félgömb alakú kidudorodás látható, melynek közepén kör alakú enyhe mélyedés helyezkedik el. Hátoldala sima, egyedül a kidudorodás negatívja figyelhető meg. A felfüggesztő fülek a veret horizontális síkjában találhatók, az egyik elhegyesedő végű, visszahajlított, míg a másiknak csupán a csonkja maradt meg. A felső rész aljából induló fül letört. A felfüggesztést ovális alakban meghajtott huzallal pótolták, melynek egyik vége a huzal felé hajtott, ezáltal nyitott karikát képezve. A huzal sérült. A csüngő alsó, csepp alakú, felül áttört tagja erősen kopott. Peremén gyöngysorminta található. A gyöngysormintát a középső, kiemelkedő, kidolgozatlan díszítéstől mélyedés választja el. A veret tompa végű csúcsán két vízszintes árok fut. Hátoldala sima. H.: 5,2 cm, felső tag átm.: 1,9 cm, v.: 0,1 cm, fül h.: 0,4 cm, fülcsonk h.: 0,2 cm, huzalkarika átm.: 1,7 × 0,9 cm, huzal átmetszete: 0,2 cm, alsó rész h.: 2,1 cm, sz.: 2,1 cm, v.: 0,2 cm, áttörés átm.: 0,4 cm, t.: 5 g. Ltsz.: TSM 2022.4.000.5; 5. Réz alapú ötvözetből öntéssel készült *szíjvég* (*11. kép 4*). Peremét gyöngysorminta díszíti, közepe kiemelkedő, sima. A két rész között árok húzódik. Hátoldala sima, a hosszanti tengely vonalában a veret végein két elhegyesedő, visszahajló felfüggesztő fül helyezkedik el. H.: 3,6 cm, sz.: 1,1 cm, v.: 0,1 cm, szeg h.: 0,4 cm, t.: 3 g. Ltsz.: TSM 2022.4.000.2.

5. Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhely elemzése

5.1. *Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya, temetkezési szokások*

5.1.1. *A temető jellege*

A lelőhelyen előkerült temetkezések észak-dél irányú sírsorra engednek következtetni. A két sír között a távolság hozzávetőlegesen 4 m.

5.1.2. *A temetkezések formai jellemzői*

A sírok nyugat-keleti tájolásúak, formájuk eredetileg (a megmaradt részek alapján) lekerekített sarkú téglalap alakúak voltak.

A sírokban sem koporsóra, sem valamely anyagba, illetve textilbe csavarásra utaló jel nem mutatkozott.

5.1.3. *A vázak helyzete*

Az 1. sírban az elhunyt háton fekve, nyújtott helyzetben nyugodott. A bolygatás a koponyát és a láb csontjait érintette. A bal kart a medencére, a jobb kart pedig kissé feljebb hajlították (*9. kép 1–2*). A 2. sírban nyugvó váz eredeti helyzetéről a teljes mértékű bolygatás miatt nincs adatunk (*10. kép 1–2*).

Az 1. és a 2. temetkezésből egyaránt kerültek elő lóhoz tartozó csontok. Az 1. sírban a lábak helyén egy lófog helyezkedett el (*9. kép 4–5*), míg a 2. sírban ló lábközépcsont jelenlétét dokumentálták (*10. kép 3*). Ezek alapján mindkét sírban részleges lovas temetkezés jelensége valószínűsíthető.

5.1.4. *Sírrablás*

A temető helyének megválasztásában szerepet játszhatott a táj síkjából napjainkban is határozottan kiemelkedő kurgán.[60] A lelőhelyen az 1970-es években egy környékbeli lakos közlése alapján egy fegyveres temetkezésre bukkantak.[61] Sajnos azonban sem a leletek nem kerültek elő, sem a találás pontos helyét nem sikerült akkor beazonosítani, így e leletegyüttes kora és az általunk vizsgált emlékanyaggal való kapcsolata is bizonytalan.

Mindkét temetkezés bolygatottnak bizonyult, azonban eltérő mértékben. Az 1. sír esetében valószínűbb, hogy a mezőgazdasági művelés következtében bomlott fel részlegesen a váz anatómiai rendje. A 2. sír bolygatása teljes mértékűnek tekinthető, sem az emberi, sem a lóhoz tartozó csontok nem maradtak az eredeti helyükön. A temetkezés rablása kapcsán több lehetőség is fennáll. Egyrészt lehetett „szokványos” sírrablás, amikor a sírra nagyjából pontosan ráásva (és azt alaposan, mélyen átforgatva) elvitték az értékesnek ítélt tárgyakat. Másrészt felvetődik az a verzió is, hogy a honfoglalók által létrehozott temető feledésbe merült és az Árpád-kor folyamán az itt megtelepedők véletlenül találtak rá, majd fosztották ki. Arra, hogy az elhunyt nyugalmának megzavarásának oka rituális[62] lehetett, nem utalt egyetlen jel sem. A

[60] MRT 8, 8/114. lelőhely
[61] MRT 8, 447.
[62] Például koponyarablás, a csontok precíz összegyűjtése, stb. (KOVÁCS 2019, 242–243).

bolygatás idejének meghatározásakor mindenképpen hangsúlyosan esik latba az Árpád-kor. Egyfelől a csontok egymáshoz való viszonya alapján (az arc és agykoponya, valamint a fogak a sírgödör különböző részeiről kerültek elő) a rablás a temetéstől jóval később következhetett be, másfelől a sírban talált cserépbogrács-töredék is az Árpád-kor mellett szól (vagyis a korra jellemző kerámia a rablógödör betöltéseként kerülhetett az előkerülési helyére).[63]

5.2. *A Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya szórvány leleteinek elemzése*

5.2.1. *A rombusz alakú veret* (*10. kép 5*). A rombusz alakú vereteket a társadalom egésze nem használta, a nemesfémből öntött vagy préselt példányok olcsóbb, réz alapú ötvözetből előállított változatai nem (vagy nagyon ritkán) jelentek meg a kor anyagi kultúrájában.[64] Párhuzamai[65] fellelhetők Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 17. (f) (*12. kép 3*); 21. (h) (*12. kép 4*) és 22. (j) (*12. kép 2*) sírjából,[66] Kecskemét-Lakihegy A sírjából (*13. kép 4*),[67] Kiskunhalas-Inokapusztáról (*13. kép 2*),[68] Hódegyháza[69] 6. (*14. kép 2*) és 8. (*13. kép 5*) temetkezésében,[70] valamint Csabacsűd-Szabadság utca 4.-ben (*13. kép 3*);[71] Kiszombor-E 46. sírjában (*13. kép 6*),[72] Szentes-Borbásföld 12. sírjában (*14. kép 4*),[73] és Karos-Eperjesszög II. 4. temetkezésében (*13. kép 7*).[74] A veretek mérete 1,9–2 × 1,2–1,5 cm között mozgott, amennyiben azok ismertek (*1. táblázat*). A veretek a sírban az elhunyt mellkasán (Kecskemét-Lakihegy A, Szentes-Borbásföld 12. és Hódegyháza 6.), illetve nyakrészén (Tiszaeszlár-Bashalom 17. és 21.) helyezkedtek el (*14. kép 5, 3; 12. kép 5,6*).[75] A belső rombusz alakú résszel és dudoros dísszel rendelkező veretek a következő csoportokra oszthatók kialakításuk szerint: a): az árkolások övezése sima, díszítetlen, b): az árkolás kevésbé határozott vagy hiányzik, a szélek simák, c): a veret széle bordázott, d): a veret széle gyöngysor mintázatú. Az a) típusba tartoznak a kovácshalmi-dűlői, a bashalmi, a hódegyházi, valamint a borbásföldi veretek. Ezen belül a

[63] A cserépbogrács oldalfalának töredéke természetesen az Árpád-kori település megszűnését követően is a rablógödör betöltésébe kerülhetett, vagyis a sírrablás később is történhetett, azonban véleményem szerint a ráásás ehhez túlságosan pontos és szabályos volt.
[64] Csupán két lelőhelyen kerültek elő réz alapú ötvözetből készült rombusz alakú veretek: Szeged-Makkoserdőn (RÉVÉSZ 1996, 94) és Békésszentandrás-Pálinkás-éren (JUHÁSZ 1996, 157).
[65] A párhuzamok keresése az előállítás módja (öntés) és a belső rombusz alakú rész megléte alapján történt.
[66] DIENES 1956, 252–253; DIENES 1957 26–27.
[67] SZABÓ 1955, 123. 29. tábla 12–37. A közlő 24 db-ot említ, a táblán, azonban 26 db veret található.
[68] HAMPEL 1907, 119.
[69] Hódegyháza ma: Јазово, Szerbia.
[70] STANOJEV 1989, 241. és 250. 46–51; BÁLINT 1991, Taf. 57. 1–12; 227.
[71] MRT 8, 103; JUHÁSZ 1996, 158; MEDGYESI 2015, 46–49.
[72] LANGÓ–TÜRK 2004, 207–209; KÜRTI 2008, 79; 8. tábla 1.
[73] RÉVÉSZ 1996a, 301.
[74] RÉVÉSZ 1996, 16; 9. tábla 12–15.
[75] A többi esetben az előkerülés helyéről nincs információ, továbbá Tiszaeszlár-Bashalom I. 22. sírja teljes mértékben feldúlt volt.

bashalmi veretek rövidebb tengelyében bordázat található, továbbá a sarkokon elhelyezkedő félgömbös díszek hangsúlyosabbak a Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlőben találthoz képest. A b) csoport tagjai a Csabacsűd-Szabadság utcából és a Kiszombor-E temetőből előkerült veretek.[76] A Szabadság utcaiak elnagyoltabbak, a kiszomboriak sarkainak formája hangsúlyosabb. A c) variációba a kecskeméti, míg a d) csoportba a kiskunhalasi és a karosi veretek tartoznak. A karosiakon a gyöngysordísz az árkolatot tölti ki, emellett a félgömbös díszek a sarkaikon határozottabbak. A kovácshalmi-dűlői példány a legpontosabb párhuzamot a szentesi és a hódegyházi veretekkel mutat.

A tiszaeszlári kis sírszámú temetőből tárgyalt három sír mindegyike nőiként azonosítható, amelyek tartalmaztak gyöngyöket és lócsontokat. A 17. számú, bolygatatlan sírból ezüst karikaékszerek, karperecek, ötkarikás hajfonatkorongok, kengyelek, valamint egy csikózabla és egy ezüst gyűrű került elő. A 21. temetkezés bolygatott, leletanyaga a következőkből állt (a fentebb említetteken túl): ezüst karikaékszerek, lemezkék és lábbeliveretek, illetve egy oldalpálcás zabla és egy hevedercsat. A 22. sírt teljes mértékben feldúlták, mellékletei közül ezüst rozettákat, egy gombot, egy hevedercsatot és egy kengyelpárt sikerült megmenteni.[77] A hódegyházi temetőben tíz sír került elő. A 6. sírba egy nőt helyeztek, a rombusz alakú vereteken kívül egy bronz karikaékszer képezte a mellékletét. A 8. temetkezést a földmunkák tönkretették, a vereten kívül más nem került elő.[78] Szentes-Borbásföld temetője teljesen feltártnak tekinthető, amely húsz sírból állt. A 12. temetkezésben háborítatlanul nyugvó nő gazdag leletanyaggal rendelkezett. Mellékletei között (a rombusz alakú ruhavereteken kívül) szerepelt egy ezüst karikaékszer, préselt korongok, karperecek, lemezek, kerek veretek, valamint aranyozott ezüst lábbeliveretek.[79] Csabacsűd-Szabadság utca 4. lelőhelyen egy bolygatott női sírból lócsontokkal, bronz fülbevalóval, ezüst lemezekkel, egy oldalpálcás zablával, egy körte alakú kengyelpárral és egy csattal együtt leltek rá a négy rombusz alakú veretre.[80] A kiszombori veretek kontextusáról közlés hiányában nincs információnk, csupán annyi, hogy a sírba női elhunytat helyeztek.[81] A kecskeméti lelőhelyről két sír ismert. Az A temetkezésben nyugvó nő mellékletei között egy ezüst pántkarperec, préselt korongok, továbbá egy hevedercsat és két

[76] A Kiszombor-E és a Csabacsűd-Szabadság u. 4. lelőhelyeken előkerült veretekkel kapcsolatban ellentmondások fedezhetők fel az alapanyaguk tekintetében, mivel Kürti Béla és Medgyesi Pál egyaránt a szövegben bronzot, a kép aláírásában pedig ezüstöt említenek. Utóbbi esetében kép alapján valószínűbb az ezüst. (KÜRTI 2008, 79; 8. tábla 1; MEDGYESI 2015, 46–49.)
[77] DIENES 1957, 26–27.
[78] STANOJEV 1989, 46–47.
[79] RÉVÉSZ 1997, 301.
[80] MRT 8, 103; JUHÁSZ 1996, 158; MEDGYESI 2015, 46–49.
[81] KÜRTI 2008, 79.

kengyel szerepelt.[82] Az inokapusztai példányokról nincsenek adataink. A karosi rombusz alakú veretek bolygatott női temetkezésből kerültek elő egy ezüst palmettás lemezzel és egy gömbsorcsüngős fülbevalóval egyetemben.[83]

A tárgyalt rombusz alakú veretek mindegyike aranyozott ezüstből készült. Méretüket tekintve nagyjából egyformák, egyedül a karosiak nagyobbak. A vereteket felszerelő fülek segítségével rögzítették a ruházaton. A veretek 1–80 sírszámú temetőkig terjedő skálán fordultak elő, amelyek a 10. századra keltezhetőek. Összhangban állnak a kutatás eredményeivel, melyek értelmében a tárgytípus általában a 10. század első és második harmadára tehetők. A kovácshalmi-dűlői veret szórvány jellegéből adódóan a keltezés nem szűkíthető a fentebbi időkorláton belül. Főként a Tisza-vidéken fordulnak elő, ezen belül leggyakrabban a Körös-Maros-közi síkságon és a Duna-Tisza-közének keleti részén kerültek a honfoglalók (jellemzően nők) sírjaiba.[84] A kovácshalmi-dűlői veret és párhuzamai tovább erősítik ezt a megállapítást (*23. kép 1*).

5.2.2. *A csepp alakú, növényi mintás veret* (*10. kép 6*). A kisméretű csabacsűdi veret tökéletes párhuzama az a négy veret, amely Karos-Eperjesszög II. temetőjének 52. vezéri temetkezéséből (*15. kép 5*) került elő. Nagykőrösön a 2. sírból látott napvilágot négy, valamivel nagyobb méretű veret (*15. kép 7*).[85] A Nagykomlós[86] környékéről előkerült nyolc veret kialakítása hasonló, azonban azokat rézötvözetből öntötték (*15. kép 6*).[87] A Neszmély-Melegeshegyen lelt veret[88] formailag hasonló, azonban minőségét tekintve lényegesen alacsonyabb szintűnek tekinthető az említettekhez viszonyítva, mivel a növényi ábrázolás és a gyöngysorminta jóval kidolgozatlanabb (*15. kép 4*). A Kárpát-medencén kívül a tankejevkai temető 796. sírjából (*15. kép 2*),[89] a Bolsije Tyigani 16. sírjából (*15. kép 3*),[90] valamint a Kaukázus északi előterében, Ingusföldön ismeretlen lelőhelyről (*15. kép 8*) kerültek elő párhuzamai.[91] A tankejevkai példány bronzból készült, formailag hasonló a Kárpát-medenceiekkel.

---

[82] SZABÓ 1955, 123.
[83] RÉVÉSZ 1996, 16.
[84] SZŐKE 1962, 77; RÉVÉSZ 1996, 94.
[85] DIENES 1960, 181; XXX. tábla 49–52.
[86] Nagykomlós ma: Comloşu Mare, Románia. A szakirodalom egy részében Németkomlósként említik (ld. DIENES 1960, 185; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 478. lelőhely; RÉVÉSZ 1996, 487. lábjegyzet).
[87] GÁLL 2013, 350–351; 180. tábla 15–23.
[88] HAMPEL 1900, 551–552.
[89] KHALIKOVA–KAZAKOV 1977, 166; pl. XLI. 14.
[90] CHALIKOVA–CHALIKOV 1981, 26.
[91] A veretek aukciós oldalakon érhetők el:
https://auction.ru/offer/pojas_serebro_khazary_alany_sjuzhetnyj_byki_redkost_ps5-i180949716516715.html?fbclid=IwAR23mNNmGeniaJaAymy3D1_WQAtmPOJfQC2yWKivjgEDUP_LIwtXib_7IeE#4 és ugyanez a leletegyüttes:
https://meshok.net/en/item/260745192_Пояс_Аланы_Серебро_Стилистика_97грамм?fbclid=IwAR1OEAhtgE0nDIAZd5U8liVvYxqJGar06wP9dvHZObInH0mewdKOh_BgzqQ

A karosi példányok rendeltetését a sírban való elhelyezkedésük alapján a kapcsolószíj vereteiként, növényi motívumukat pedig életfaként határozta meg Révész László (*16. kép 2*).[92] A részleges lovas sírba helyezett férfi gazdag melléklettel rendelkezett: többek között egy arany karikaékszer és egy üvegbetétes gyűrű, ezüst karperecek, veretes öv, egy ezüst tarsolylemez, lószerszámzat (kantár- és szügyelőveretek, oldalpálcás zabla, körte alakú kengyelek, hevedercsat, nyereg), fegyverek (szablya, íj csontjai, nyílhegyek, tegezveretek) szerepeltek benne. A temetkezés a 10. század első felére keltezhető. A nagykomlósi példányok előkerüléséről, körülményeiről nincsenek adatok, a szórványok veretes öv részét képezhették. Eltérést csupán alapanyagukban mutatnak a csabacsűdihez képest, mivel bronzból öntötték őket.[93] Az övveretek a 10. század első kétharmadára keltezhetők.[94] A nagykőrösi 2. sírt előkerülése során feldúlták. A részleges lovas temetkezés férfi elhunytja mellől arany huzalkarikák, veretes öv, egy zabla, egy körte alakú kengyelpár, valamint fegyverek (szablya, íj csontjai, nyílcsúcsok) ismertek. A nagykőrösi csepp alakú vereteket Dienes István a tarsoly függesztőszíjára rekonstruálta. A nagykőrösi leleteket Dienes István korainak vélte.[95] A neszmélyi leletek szórványként kezelendők. A leletanyag részét képezte két érem Berengár császársága idejéből (915–924), egy üveggyöngy, egy ezüst pántkarperec és övveret, két körte alakú kengyel, valamint egy oldalpálcás és egy csikózabla. Utóbbiak alapján Hampel József legalább két lovas temetkeztetésre következtetett. A gyöngy jelenléte révén női sír is feltételezhető. Tankejevka 796. női sírjában a bronz veret mellett egy orsógombot, egy bronz függőt, továbbá állati csontokat tártak fel.[96] A tankejevkai formailag hasonlóságot mutat a Kárpát-medencei példányokkal. A lelet a IV. horizonthoz köthető, a 9. század első harmadára keltezhető.[97] A Bolsije Tyigani-i temető 16. sírjában nyugvó kislány melléklete többek között kerámiát, ezüst szemfedőt, fülbevalót, üvegberakásos gyűrűt, kést, bronz karperecet és levél alakú medált, veretes övet, valamint tarsoly bronz merevítőit foglalta magába (*16. kép 1*).[98] A két növényi motívumos ezüst veret kerekebb a Kárpát-medenceiekhez viszonyítva, emellett egyikük fülezett (*15. kép 3*). A verettípus hatása kimutatható Skandináviában is (a birkai temető 606. sírjában találtak hasonlót), azonban ezek a példányok már csupán utánzatként értékelhetők és felhasználásuk is másodlagos.[99] Az ingusföldi tizenhárom veret ezüstből készült, cseppes

(Letöltés ideje: 2022. 04. 06.)
[92] RÉVÉSZ 1996, 26; 112.
[93] GÁLL 2013, 350–351.
[94] GÁLL 2013, 716.
[95] DIENES 1960, 186. Az 1. sírban 10. század eleji érme került elő.
[96] KHALIKOVA–KAZAKOV 1977, 166.
[97] KOMAR 2018, 173.
[98] CHALIKOVA–CHALIKOV 1981, 26.
[99] KOMAR 2018, 161–162.

alakjuk és növényi motívumuk is megegyezik a csabacsűdi veretével. Szegélyük díszítésében kissé eltérőek, mivel a gyöngysorkeretük tagoltabb, továbbá az alsó harmadukra nem terjed ki. A tizenhárom cseppes vereten kívül veretes öv részei (övcsat, szíjvég, hat darab kerek karikacsüngős veret, hét darab téglalap alakban áttört veret) képezik a szórvány, fémkeresős leletanyag részét.[100]

A tárgyalt veretek döntő többségét ezüstből öntötték és aranyozták. Méretüket tekintve a csabacsűdi és a karosi a kisebbek közé tartozik, a többi veret nagyobb. Visszahajtott füllel (Csabacsűd, Karos, Neszmély) vagy visszakalapált fejű szeggel (Nagykőrös, Nagykomlós, Ingusföld) erősítették fel őket. Összességében az említett növényi motívumos, Kárpát-medencei veretek mindegyike a 10. század első felére keltezhető. Azokban az esetekben, ahol kontextusuk ismert (Karos II.) vagy a teljes készlet előkerült (Nagykőrös) lehetséges a funkciójuk meghatározása, az övön való helyük rekonstruálása. A két példa alapján látható, hogy a szablya függesztőszíját, illetve a tarsoly kapcsolószíját díszítették. A párhuzamok közül Karoson és Nagykőrösön regisztráltak részleges lovas temetkezést, továbbá Neszmély-Melegeshegyen sejthető e temetkezési szokás. A nagykomlósi veretek előkerülési körülményei nem teszik lehetővé a kérdés eldöntését (ami természetesen nem zárja ki a lehetőségét). Tehát a csabacsűdi veret jelenlétéből egy szablyás vagy tarsolyos, gazdag mellékletű férfi sírja feltételezhető a lelőhelyen (avagy egykori sírja, mivel a veret a temetőtől több száz méterre került elő, amely a temetkezés pusztulására utal). A verettípus főként a Dunától keletre koncentrálódik, csupán a neszmélyi található a Dunántúlon (azon belül is a Duna völgyében). A Kárpát-medencén kívül a tankejevkai, a Bolsije Tyigani-i, valamint az ingusföldi példányok a veret keleti kapcsolatrendszerét rajzolják ki (*23. kép 2*).

5.2.3. *A levél alakú veret* (*10. kép 9*). Párhuzamul említhető Balatonszemes-Landler Jenő utca[101] (*17. kép 2*) leletei (ahol tarsoly zárószíj vereteiként határozták meg őket), legpontosabbként pedig Karos-Eperjesszög III. temetőjének 11. számú vezéri temetkezéséből származó kantárveretek (*17. kép 3*).[102]

A balatonszemesi férfi temetkezéséből övveretek, fegyverek (íj csontjai, tegez részei, nyílhegyek), továbbá lószerszámok (körte alakú kengyel, szügyelőveret, ezüstlemez) ismertek.

[100] https://auction.ru/offer/pojas_serebro_khazary_alany_sjuzhetnyj_byki_redkost_ps5-i180949716516715.html?fbclid=IwAR23mNNmGeniaJaAymy3D1_WQAtmPOJfQC2yWKivjgEDUP_LIwtXib_7IeE#4 és
https://meshok.net/en/item/260745192_Пояс_Аланы_Серебро_Стилистика_97грамм?fbclid=IwAR1OEAhtgE0nDIAZd5U8liVvYxqJGar06wP9dvHZObInH0mewdKOh_BgzqQ
(Letöltés ideje: 2022. 04. 06.)
[101] KÖLTŐ 1990, 88–90.
[102] RÉVÉSZ 1996, 36; 72–77. 127. tábla 6–35.

A magányos sír keltezését érmék is segítették: egy-egy Berengár itáliai uralkodó királysága (888–915), illetve császársága (915–924) idejéből, valamint egy 9. századi bizánci solidus negyede. A fegyveres, részleges lovas férfi sírját Költő László a 10. század első harmadára helyezte.[103] Balatonszemesen kívül Karos III. temető 11. temetkezéséből (*18. kép 1*) láttak napvilágot további párhuzamai. A férfi mellé a temetés idején fegyvereket (szablya, íj, nyílcsúcsok, készenléti íj veretes tegeze, nyíltartó tegez,) arany karikaékszert és lemezeket, egy vaskést, veretes övet, továbbá lószerszámokat (kantár-, szügyelő- és nyeregveretek, hevedercsat, oldalpálcás zabla és kettő körte alakú kengyel) helyeztek. A levél alakú veretek a kantár pofaszíján kerültek elhelyezésre (*18. kép 2*). A karosi veretek szintén a 10. század első felére keltezhetők.[104]

A levél alakú veretek mind aranyozott ezüstből készültek és visszakalapált fejű szeggel rögzítették őket. A három lelőhely közül a csabacsűdi példány a legkisebb, a karosiak pedig a legnagyobb. A balatonszemesi és a karosi veretek alapján a csabacsűdi szórvány is a 10. század első felére tehető. Lószerszámveret a férfiak esetében csak a magas rangú személyeket illette meg. A három cseppes mélyedéssel díszített veretek vizsgálatát nehezíti, hogy ugyanazokat a formákat használták a veretes övekhez is, így a sírban való elhelyezkedésük pontos ismerete nélkül funkciójuk nem eldönthető.[105] Ennek hiányában a csabacsűdi vereté sem határozható meg. A növényi mintás verethez hasonlóan a levél alakú párhuzamai fegyveres, részleges lovas és veretes öves férfiak temetkezéséből kerültek elő (habár a balatonszemesi esetében ez nyilvánvaló, mivel annak részeként azonosítható). Így ez a veret ugyancsak egy gazdag férfi sírjára enged következtetni a kovácshalmi-dűlői temetőben. A verettípus a korabeli szállásterületen szórtan fordul elő (*24. kép 1*).

5.2.4. *A kerek veret* (*10. kép 8*). Párhuzamai[106] kerültek elő Szarvas-Velki-halom 1. sírjából (*19. kép 2*),[107] Szentes-Borbásföld 12. (*19. kép 4*) és 14. sírjából (*19. kép 5*),[108] Szentes-Nagyhegy, Nagypaté útról (*19. kép 3*),[109] valamint Csongrád-Vendelhalom 38. sírjából.[110]

A szarvasi kerek veretek bolygatott, részleges lovas nő temetkezéséből kerültek elő. A melléklet további része aranyból és aranyozott ezüstből préselt rombusz alakú ruhaveretekből, nagyobb méretű kerek veretekből, kantárveretekből, egy nyerget díszítő ezüstlemez-töredékből,

[103] KÖLTŐ 1990, 87–97.
[104] RÉVÉSZ 1996, 35–36.
[105] RÉVÉSZ 1996, 67; 74.
[106] A verettípus gyakorisága folytán a Körös és a Tisza Körös-szöget határoló völgyszakaszának területére korlátozódott a párhuzamok gyűjtése.
[107] LANGÓ 2000, 305; 15. kép 12. (Dienes István feltárásának 1. sírja)
[108] RÉVÉSZ 1996a, 301; 11. kép 1–2, 4–5; 12. kép 18; 37–39.
[109] BÁLINT 1991, Taf. LXIV. b. 1–7.
[110] PÁRDUCZ–TARY 1939, 194; III. tábla

egy csontkorongból, egy kengyelpárból, valamint egy csikózablából állt. A temetkezés a 10. századra keltezhető.[111] Szentes-Borbásföldön két sírban is előfordultak kerek veretek. A 12. és a 14. sírban egyaránt nő nyugodott, utóbbi egy csecsemővel együtt. Részleges lovas temetkezés nem került elő. A 12. temetkezésben az említett vereteken kívül egy ezüst karikaékszert és lemezeket, pödrött végű pántkarpereceket, préselt korongokat, rombusz alakú vereteket, aranyozott ezüst lábbelivereteket, továbbá egy nagyobb kerek veretet tártak fel. A kiemelt veretek a lábbelit díszítették az előzőleg említettekkel egyetemben (*19. kép 6*).[112] A 14. sírból a következő leletek láttak napvilágot: egy gömbsorcsüngős fülbevalópár, aranyozott ezüst kerek és csüngős ruhaveretek, préselt ezüstrozetták, pántkarperecek, félgömbfejű lábbeliveretek, valamint ezüst lemezek. Utóbbiak egy része szemfedőként szolgált az elhunyt számára. A kovácshalmi-dűlői darab analógiájaként említhető négy veret közül egy a ruházatot, három pedig a lábbelit ékesítette (*19. kép 7*).[113] A kis sírszámú temető használata a 10. század második felére tehető.[114] A vendelhalmi 38. sírban megbolygatott (a leletek alapján) női váz lábrészéről kerek veretek kerültek elő, amelyeket négyzetes, négy körrel és két kis nyúlvánnyal díszített veretek fogtak közre. A 38. sír a temető 10. század második felére keltezhető részéhez tartozott.[115]

A kerek, aranyozott mélyedéssel díszített veret eredeti rendeltetése nem dönthető el egyértelműen. Mint arra Révész László rámutatott *„ … a csizmaveretként számításba vett leletek közül valamennyi előfordulhat más szerepben is, funkciójukat tehát csak akkor tudjuk teljes biztonsággal megállapítani, ha megfigyelték és feljegyezték előkerülési helyüket*.”[116] Más lelőhelyeken rögzített adatok szerint lábbelin kívül szolgálhatott a kantár, illetve a tegez díszítésére egyaránt.[117] Veretes lábbelik eddig kizárólag női temetkezésekből láttak napvilágot és a Kárpát-medencében a 10. századra jellemző a használatuk, a 11. században már nem képezik a leletanyag részét.[118] Megjegyzendő a karosi II. temető 47. sírja, amelyben az elhunyt nő hajviseletét díszítették kerek veretekkel, hajfonatkorongpárral egyetemben.[119] A mélyedéssel díszített (és eredeti helyükön megfigyelt) példányok a legtöbb esetben lábbelit vagy ruhát ékesítettek, azonban kontextus hiányában a csabacsűdi veret rendeltetése nem határozható meg biztosan. A felfüggesztő fül alapján valószínűbb, hogy egykoron a ruhán

[111] LANGÓ 2000, 314–315.
[112] RÉVÉSZ 1996a, 301–307.
[113] RÉVÉSZ 1996a, 301–306.
[114] RÉVÉSZ 1996a, 311.
[115] PÁRDUCZ–TARY 1939, 195.
[116] RÉVÉSZ 1996, 99.
[117] RÉVÉSZ 1996, 99.
[118] POLÓNYI 2017, 42.
[119] RÉVÉSZ 1996, 24.

kaphatott helyet. A rögzítés a csabacsűdin kívül a borbásföldi 12. sír esetében állapítható meg, ahol szintén fül segítségével erősítették fel. Az összes vizsgált kerek veret aranyozott ezüstből készült. A típus a Körös-szög területén gyakran előfordul (*24. kép 2*).

5.2.5. *A karperec* (*10. kép 4*). A kiszélesedő végű karperec egy meglehetősen ritka típusba tartozik. A kiszélesedő, lekerekített végződésű pántkarperecek gyakran előfordulnak a honfoglalás kori leletanyagban, azonban a Csabacsűdön előkerült példány nem pántkarperec, mivel közepén félkör átmetszetű. Párhuzamául a Békéscsaba-Erzsébethely női temetkezéséből (*20. kép 2*),[120] a Nagylók-Erdőmajor férfi sírjából (*20. kép 3*),[121] illetve a Felsőzsolcáról (*20. kép 4*)[122] származó lándzsás végű karperecek említhetők. Összehasonlítva a négy karperecet látható, hogy a csoport formai alapú, ezen belül különbségek figyelhetők meg, nincs közeli azonosság közöttük. Mindhárom párhuzam rézötvözetből készült huzalkarperec (tehát a csabacsűdi alapanyagát tekintve kitűnik közülük), átmetszetük félkör alakú (a felsőzsolcai kivétel, mivel az pántkarperec), valamint gerinceltek. Az erzsébethelyi végződése levél alakú, melynek nyakán bordázat látható, míg a nagylóki példány lándzsa alakkal zárul. A csabacsűdi példány végződéséhez a felsőzsolcai lekerekített, hosszában gerincelt, nyakánál bordázott karperec hasonlít a legnagyobb mértékben. Méretüket tekintve nagyjából egyformák.

Az erzsébethelyi, a leletek alapján nőiként meghatározható részleges lovas sírban egy kengyel, lószerszámhoz tartozó veretek, egy kés vagy ár, illetve egy gyöngysor került elő. Emellett két eltérő kialakítású hajfonatkorong, valamint egy bronz pántkarperec jellemzi a leletegyüttest. A lelőhelyen ez az egy temetkezés látott napvilágot. Bizonytalan, hogy voltak-e továbbiak is.[123] A nagylóki karperec egy részleges lovas temetkezésből egy oldalpálcás zablával, egy körte alakú kengyellel, továbbá veretes övvel sírba helyezett férfihoz tartozott. Az elhunyt koponyája trepanált, amelyen patinanyomokat figyeltek meg. Utóbbi alapján feltételezhető, hogy az ismert leletanyag hiányos. További temetkezések nem mutatkoztak a lelőhelyen.[124] A felsőzsolcai pántkarperec pontos előkerülési helye ismeretlen. Az elhunyt a leletek (S-alakú karika, gyöngyök, ezüst veretek) alapján nő lehetett.[125]

A pántkarperecek a 10. századi temetkezésekben gyakoriak, azonban a lándzsás végződésűekkel kapcsolatban sokkal kevesebb információ áll a rendelkezésünkre.[126] A

[120] RÉVÉSZ 1997, 2. kép 2–3.
[121] MAROSI 1936, 44; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, No. 719; RÉVÉSZ 1997, 5. kép 4.
[122] HORVÁTH 2020, 88; 48. tábla 23.
[123] RÉVÉSZ 1997, 169–170.
[124] MAROSI 1936, 44.
[125] HORVÁTH 2020, 88.
[126] RÉVÉSZ 1997, 174. „*Valószínűleg nem magyar munka, de analógiáit mindeddig nem sikerült felfedeznem, így keltezéséről sem tudok közelebbit mondani*.”

párhuzamul hozott temetkezések a 10–11. századra keltezhetők. A tárgyalt példányok elterjedése szórt: a Dunántúlon, valamint az Alföld északkeleti és déli részén egyaránt megtalálhatók (*25 kép 1*).

A csabacsűdi karperec lelőhelyen belüli előkerülési helyével kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy a nagy területen szóródó leletek közül ezt találták a legközelebb a feltárt temetkezésekhez. Az 1. sírtól csupán néhány méterre fedezték fel, míg a többi lelet esetenként több száz méterre került eredeti helyétől.

5.2.6 *A csepp alakú veret* (*10. kép 7*). A veret peremén és a középső kiemelkedés mellett öntéshibák láthatóak. A dudoros dísz melletti áttörés vélhetőleg a kevés alapanyag felhasználásából adódott. A hátoldalán lévő felszerelő fülek alapján ruha díszeként azonosítható, használata a 10. századra tehető. A veret az eddigi keresés eredményei alapján nem rendelkezik pontos párhuzammal.

5.3. *Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhely elemzése*

A lelőhelyre temetkező közösségről, a közösség tagjainak egymáshoz való viszonyáról a feltárt temetőtöredék alapján szegényes információkkal rendelkezünk. A két sír helyzete alapján lehetséges, hogy a temetkezések sort alkotnak. A kérdés eldöntéséhez újabb feltárásra lenne szükség, mivel a temetkezések közötti távolság a feltételezhető sírsor vonalában már kutatatlan maradt. Mindkét temetkezés részleges lovas lehetett, legalábbis erre következtethetünk a lócsontok jelenlétéből. Ezek alapján is egy rangosabb, gazdagabb közösséget feltételezhetünk, melyet tovább erősítenek a szórvány leletek. A levél, valamint a csepp alakú növényi mintás veret minden kétséget kizáróan férfi temetkezés(ek) mellékleteiként azonosíthatóak. A rombusz alakú veret jelenléte alapján biztosan tartozott a temetőhöz női sír is. A karperec, a kerek és a csepp alakú dudoros veret nem köthető egyértelműen nemhez.

A leletek összességében jól illeszkednek a környezetükbe, szűkebb (a Körös-Maros köz) és tágabb (a Kárpát-medence) értelemben egyaránt. A rombusz alakú ruhaveret tovább bővíti a típus dél-alföldi koncentrációját (*23. kép 1*). A kerek, bemélyedő közepű veret általánosan elterjedt a honfoglalók leletanyagában. Kiemelendő a leletek között a karperec, valamint a levél alakú és a gyöngysorkeretes, növényi motívumos veret. A karperec egy ritka változatot képvisel, ahogy az korábban bemutatásra került. A darab alapanyagában a párhuzamaitól is eltér, mivel azok mindegyike bronzból készült, míg a csabacsűdi anyaga ezüst. A levél alakú veret egykoron veretes övhöz vagy kantárzathoz tartozott. Analógiái alapján egy jelentős férfi temetkezése valószínűsíthető. A kovácshalmi-dűlői leletek legtávolabbi kapcsolatokkal

rendelkező tagja a kisméretű növényi mintázatú veret. A levél alakúhoz hasonlóan egy rangos férfi sírját jelzi és feltételezi számunkra.

Sajnos a temető egy jelentős része megsemmisült. A feltárt sírok, valamint a szórvány leletek nem teszik lehetővé, hogy teljes és átfogó képet nyújtsunk a lelőhely időrendi bemutatásáról, a sírok jellegéről.[127] Az előkerült leletek jól mutatják a temető tágabb korát. A fentebb elemzett tárgyak egyöntetűen a 10. századra utalnak, így elmondhatjuk, hogy azt abban az időszakban biztosan használták. Arról nem rendelkezünk adatokkal, hogy a 11. században temetkeztek-e erre a helyre. A szórvány leletek azonban ezt nem valószínűsítik.

6. Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhely elemzése

6.1. *Szarvas-Ponyiczky-tanya szórvány leleteinek elemzése*

6.1.1. *A bordázott S-alakú karikaékszer* (*11. kép 3*). Az S-alakú karikaékszerek jellemző és gyakran előforduló részét képezik a 10–11. századi leletanyagnak, használatuk egészen az 1300-as évekig kimutatható. Anyaguk általában ezüst, illetve bronz. A karikákat huzalból állították elő. Egyszerű készítési módjuk, valamint csekély alapanyagigényük révén váltak széles körben elterjedtté, alkalmazottá. A kutatás a múlt század folyamán ezt a típust etnikumhoz próbálta kötni, azonban ez az elgondolás mára meghaladottá vált. Az S-alakú karikák bordázott változata a 11. század második felében jelent meg.[128] Az Alföldön az S-alakú karikaékszerek a Kárpát-medence más területeihez viszonyítva később, nagyjából a 11. század közepétől jelentek meg. A különböző típusok itt egyszerre jelentek meg és terjedtek el. A bordázott változat a század végére vált általánossá a Kárpát-medencében.[129] A karikák a legtöbb esetben az elhunyt fejének két oldalán kerülnek elő. Gyakori megnevezésük a hajkarika, viszont funkciójuk korántsem ennyire egyértelműen azonosítható. Meghatározták már hajkarikaként, valamint fülbevalóként is (habár utóbbi sok esetben a huzal vastagsága miatt kizárható). Mindeme lehetséges használati forma mellett elképzelhető egyfajta fejdísz vagy fejfedő elemeként is, ezért a legdiplomatikusabb megoldásként a fejékszer kifejezés használható rájuk.[130] (Bőrre fűzött S-alakú karika jeleit rögzítették például Magyarhomorog-Kónya-domb 389/2. sírjában.)[131] A Ponyiczky-tanyai S-alakú karika a Horváth Ciprián által megalkotott

[127] A szórvány leleteket 2021 tavaszának végén és nyarán fedezték fel, a feltárásra pedig októberben került sor. A temetkezések állapotát látva kijelenthető, hogy a hitelesítés az utolsó pillanatban történt, hiszen a sekélyen fekvő sírok a mélyebb mezőgazdasági talajművelés (szántás, talajlazítás) folytán további jelentős mértékű károsodást szenvedhettek volna el, számottevő információvesztéssel járva.
[128] Szőke 1962, 86–89.
[129] Mesterházy 1964, 102–104.
[130] Horváth 2016, 94–97.
[131] Kovács 2019, 376.

osztályozási rendszerben az I.2.a. csoportba sorolható.[132] A régióból ismert közeli párhuzamai[133] Szarvas-Velki-halom 6. sírjából,[134] Szarvas-Tomasovszki-tanya 2. és 3. sírjából,[135] Szarvas-Podani-tanya A sírjából,[136] Örménykút-Maczonkai-domb 19; 79. és 83. sírjából,[137] valamint Örménykút-Szilai-halom 7. sírjából[138] ismertek.

A Velki-halom 6. sírba helyezettjének neme bolygatottsága révén bizonytalan, a bordás S-alakú, bronzból készült, rombusz átmetszetű karikán kívül más melléklettel nem rendelkezett.[139] A Tomasovszki-tanya lelőhely 2. női temetkezéséből a két nagyméretű bordázott karikán túl két bronz, sima S-alakú karika, továbbá üveggyöngyök láttak napvilágot. A 3. sír elhunytjának neme kérdéses, valószínűleg nő lehetett.[140] A temetkezésben a kettő bordázott ezüst S-alakú karikaékszeren kívül mást nem találtak.[141]

Podani-tanyáról egy ezüstből készült példány ismert, amely az A jelzésű temetkezésből került elő. Horváth Ciprián felosztásában az I.2.b. kategóriába illeszthető. A sírba helyezett neméről, valamint több mellékletről nincs adat.[142] Örménykút-Szilai-halmon a 7. sír felnőtt melléklete egy bordázott S-alakú példányból állt, amelyről nem rendelkezünk további adatokkal.[143] Örménykút-Maczonkai-dombon három női temetkezésből ismertek bordás S-alakú karikák, amelyek mindegyikét ezüstből állították elő. A 19. sírból Salamon-denárral együtt került elő.[144] A 79. temetkezésben csupán a karikaékszert, míg a 83. sírban további üveggyöngyöket és két sima S-alakú, bronz karikát tártak fel. Utóbbinál a két bordás karika a gyűrűsujjakat díszítette.[145]

A bemutatott bordázott S-alakú karikaékszerek a kutatási megállapításával összhangban a 11. század második felétől keltezhető falusi temetőkből kerültek elő (amelyet egy esetben érem is tovább erősített). A női sírokban (ahol volt lehetőség a nem meghatározására) a koponya mellett helyezkedtek el. Kivétel ez alól a Maczonkai-domb 83. sírja, ahol az elhunyt ujjaira húzták őket. A felsoroltak között dominálnak az ezüstből készült példányok.[146] Méretükkel

[132] HORVÁTH 2016a, 52.
[133] A tárgytípus gyakorisága folytán a szarvasi járás területére korlátozódott a párhuzamok gyűjtése.
[134] LANGÓ 2000, 295.
[135] MRT 8, 411; JUHÁSZ 1996, 160.
[136] KOVALOVSZKI 1960, 33–34; MRT 8, 435.
[137] LISKA 1996, 177; 182.
[138] MRT 8, 339.
[139] LANGÓ 2000, 295.
[140] „*… a medencén pedig egy csecsemő ikerpár csontváza feküdt*.” (MRT 8, 411)
[141] MRT 8, 411.
[142] KOVALOVSZKI 1960, 33–34; MRT 8, 435.
[143] MRT 8, 339.
[144] LISKA 1996, 177.
[145] LISKA 1996, 182.
[146] Nem zárható ki a lehetősége, hogy több bordázott darab is előkerült a lelőhelyeken, azonban a tárgyak leírásakor azt nem jelezték. Például a Podani-tanyai esetében az 1960-as közlés nem említi a karika bordázottságát és a rajzról

kapcsolatban a hiányos adatok folytán nem tehetünk megállapítást. Elterjedésüket tekintve látható, hogy gyakori lelettípus a Szarvas környéki 11. századi temetőkben (*25. kép 2*).

6.1.2. *A csüngős veretek* (*11. kép 5, 6*). A két szarvasi csüngős veret nem teljesen megegyező, emellett hasonlóságot mutatnak egymással, ezért lehetséges, hogy egy sírból származnak. A Bálint Csanád által felállított tipológia Ic. alcsoportjába sorolhatók be.[147] A veretekkel párhuzamba állítható példányok kerültek elő Békésszentandrás-Pálinkás-érről (*21. kép 3*),[148] Székesfehérvár-Demkóhegy 35. sírjából (*21. kép 8*),[149] Szentes vidékéről (*21. kép 6*),[150] Tiszabercel-Újsor 25. (*21. kép 7*) és 27. (*21. kép 4*) temetkezéséből,[151] továbbá Tiszalúc-Sarkadról a 163. sírból (*21. kép 5*).[152]

A békésszentandrási szórvány veret felső tagja hiányzik, alsó részén gyöngysorminta helyett árkolás található.[153] A Székesfehérvár-Demkóhegyről származóak mintázata jóval kidolgozatlanabb a Ponyiczky-tanyán előkerültekhez viszonyítva, ezt leszámítva párhuzamaikként említhetők. A 35. sír leletei között emellett eltérő mintázatú bronz kéttagú csüngők (egyben, illetve felső és alsó részek külön-külön), a kéttagú csüngők felső tagjához hasonló kerek veretek, egy bronz csörgő, egy ezüst lemezes rozetta és egy további töredékei, valamint egy átfúrt kagyló fordult elő.[154] A szentesi veretek előkerülési körülményeiről nem rendelkezünk információval. Tiszabercel-Újsor 25. és 27. sírjában egyaránt a mellkason helyezkedtek el. A 25. temetkezésből a csüngős vereteken kívül bronz karika, fonott nyakperec, két csüngős veret felső tagja, nyolc kerek veret, gyűrű, továbbá kés vagy nyíl tüskéje látott napvilágot. A 27. sír mellékletei között szerepelt még ezüst bordázott S-alakú és sima karika, töredékes bronz fülesgomb, két hegyesedő végű bronz karperec, valamint egy nyílhegy.[155] Tiszalúc-Sarkad 163. sírjában nyugvó fiatal nő feje mellől kerültek elő csüngős veretek (*18. kép 3*). További mellékleteiként a következő leleteket rögzítették: ezüst huzalkarika, aranyozott ezüst kerek veretek, további bronz csüngős veretek, bronz rozetta és gyöngyök.

A tárgyalt csüngős veretek alapanyaga bronz, a párhuzamok általában nagyobb méretűek a szarvasiakhoz viszonyítva. A két szarvasi verettel a Szentes környékéről származó,

sem állapítható meg. A pontos leírása a MRT-ban olvasható (ld. KOVALOVSZKI 1960, 33–34; 3. kép 1. és MRT 8, 435).
[147] BÁLINT 1991, 126.
[148] MRT 8, 64. tábla 5; JUHÁSZ 1996, 157.
[149] BAKAY 1965/66, 52–53. Taf. XXIX. 29–32.
[150] HAMPEL 1907, 208.
[151] ISTVÁNOVITS 2003, 429; 161. kép 44–45.
[152] KOVÁCS 2015, 135; 32. tábla 7.
[153] MRT 8, 88.
[154] BAKAY 1965/66, 52–53.
[155] ISTVÁNOVITS 2003, 201–202.

valamint a Tiszalúc-sarkadi mutatja a legnagyobb mértékű egyezést. A kéttagú, bronzból készült vereteket főleg a női felsőruházat nyakrészén helyezhették el. Használatuk a még a 11. században is jellemző volt.[156] Elterjedésüket tekintve főként a Felső-Tisza-vidéken és a Körös-szög területén sűrűsödnek (*26. kép 1*).

6.1.3. *A csüngő* (*11. kép 2*). A szarvasi veret csüngős veret alsó tagjaként azonosítható és a 10. századra keltezhető. Párhuzamai Ptujról (*22. kép 5*),[157] Bajótról (*22. kép 4*),[158] Ibrány-Esbóhalom 206. sírjából (*22. kép 2*)[159] kerültek elő, valamint ide sorolható egy ismeretlen lelőhelyű példány (*22. kép 3*)[160] is.

Az ibrányi 206. sírba temetett gyermek mellett a csüngőn kívül ezüst huzalkarikát, két bronz hajfonatkorongot, egy aranyozott bronzlemezt, egy vas nyakperecet, egy kiszélesedő végű és egy hegyesedő bronz pánt-, illetve huzalkarperecet tártak fel. A leletek alapján kislányként határozható meg. A csüngő a bal mellkas alól került elő.[161] Ptujon a 208. női sírból mellkasáról, a nyak környékéről kerültek elő a kéttagú veretek, S-alakú karikákkal, gyöngyökkel, gombbal és egy ezüst verettel egyetemben.[162] Bajóton egy feldúlt temetkezésekből a kéttagú vereteken kívül préselt korongok, egy fülesgomb, egy pántkarperec, továbbá sima és S-alakú karikaékszerek láttak napvilágot.[163]

Kialakítását tekintve az esbóhalmi hasonlít a szarvasihoz, azonban a belső mintát tekintve eltér. Utóbbiban a ptuji, a bajóti és az ismeretlen előkerülésű mutat vele kapcsolatot. Méretük (amelyeknél ismert) nagyjából azonos, anyaguk aranyozott ezüst (a ptuji példányok kivételével, amelyeké ezüstözött bronz). Legpontosabb párhuzamként az esbóhalmi és az ismeretlen lelőhelyű veret említhető. A tárgyalt veretek a Kárpát-medence területén szóródnak, csoportosulást nem mutatnak (*26. kép 2*).

6.1.4. *A szíjvég* (*11. kép 4*). A szarvasi szíjvég párhuzamai a várnai Stara Bălgariâ Gyűjteményben lelhetők fel. Egy ezüst, valamint két öntött bronz szíjvég sorolható ide. (Mindhárom a 9–10. századra keltezhető.) Az ezüstből készült (ltsz.: Б-4139) (*22. kép 7*)[164] mérete nagyjából megegyező a szarvasiéval, a két bronz (ltsz.: Б-3000 (*22. kép 9*)[165] és Б-50

[156] BÁLINT 1991, 130; Bálint Csanád megállapítását erősíti a Tiszalúc-sarkadi példány, amely a 11. századra keltezhető. Kovács László a jelenséggel kapcsolatban két lehetőséggel számol. Értelmezhető eltérő vidékről érkező viseleteként (ahol addig továbbélt) vagy több nemzedéken át használták (KOVÁCS 2015, 207–208).
[157] BÁLINT 1991, Taf. XXXVII. 29.
[158] FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 34. lelőhely; BÁLINT 1991, Taf. XXXVII. 19.
[159] ISTVÁNOVITS 2003, 103; 102. tábla
[160] BÁLINT 1991, Taf. XXXVIII. 15.
[161] ISTVÁNOVITS 2003, 103.
[162] KOROŠEC 1950, 174–175.
[163] FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 34. lelőhely
[164] TÜRK ET AL. 2021, Pl. 224. 4; 460–461.
[165] TÜRK ET AL. 2021, Pl. 225. 3; 462–463.

(*22. kép 8*))[166] hosszabb (ugyan a második sérült, azonban hossza így is biztosan meghaladta a Ponyiczky-tanyaiét). Az ezüst szíjvég közepén bordázat, a két bronzból készült példány végén pedig palmetta-motívum található, ennyiben mutatnak eltérést a Szarvas-Ponyiczky-tanyán előkerülthez képest. A gyöngykeret díszítés mindegyiken megfigyelhető. A szarvasi szíjvéget visszahajlított füllel, a párhuzamokat visszakalapált fejű szegekkel rögzítették.

6.2. *Szarvas-Ponyiczky-tanya lelőhely elemzése*

A lelőhelyen frissen felfedezett temetőről a szórvány leletek alapján kaphatunk képet. Az aranyozott ezüst csüngő és a bronz szíjvég a 10. századra utal, míg a két bronz csüngős veret, valamint a bordázott S-alakú karikaékszer jelenléte a 11. századi használatra enged következtetni (utóbbi annak is legkorábban a második felére). Előkerülési körülményeik alapján feltételezhetően több temetkezés is megsérült, elpusztult (legkevesebb három bizonyosan).

7. A MAI SZARVAS KÖRNYÉKE A 10–11. SZÁZADBAN

7.1. A *Szarvas környéki Körös-völgy az írott források alapján*

A legkorábbi írott forrás, amely a honfoglalók megtelepedésére utal a Körös vidékén Bíborbanszületett Konstantin műve, A birodalom kormányzása. A 10. század közepén keletkezett forrásban a magyarok területét folyókkal jelölte meg, amelyek név szerint a Temes, a Tutis (nem azonosítható), a Maros, a Körös, valamint a Tisza.[167]

A névtelen jegyző művében többször is megemlékezik a Körös vidékéről. Miután a magyarok ellenőrzésük alá hajtották a Szamos és Körös közötti területet, „*Tas és Szabolcs továbbindult, leereszkedtek egy bizonyos Omsó-ér nevű vízhez és a Szerepi mocsárig jutottak. Majd folytatva útjukat Szeghalomhoz értek, ahol át akartak kelni a Körösön, hogy Ménmaróttal megküzdjenek, de annak odaérkező vitézei megakadályozták az átkelést. Továbbvonulva egy napi lovaglás után az Apró halmoknál vertek tábort; innen a Túr folyó mentén a Tiszához jutottak, amelyen a Dorogma révjénél keltek át*.”[168] Szerep mocsara a Sárréttel, a Túr pedig a Berettyóval azonosítható. Később itt jött létre Apróhalomháza települése, melynek neve Póhalomra módosult az idők folyamán. Az egykori középkori falu területe napjainkban

[166] TÜRK ET AL. 2021, Pl. 225. 4; 462–463.
[167] DAI, 40. fejezet, 46–49.
[168] GESTA HUNGARORUM, 28. fejezet, 28–29.

Gyomaendrődhöz tartozik.[169] A következő említése már közvetlenül Szarvasra vonatkozik: a Mén-Marót ellen küldött sereg a Körösön a Szarvas-halomnál kelt át.[170]

Az írott források alapján Györffy György úgy vélte, hogy Békés területét a Csolt nemzetség vette birtokba a honfoglalást követően, a megye megszervezése pedig a Géza vagy Szent István idején következett be A 13. században Szarvashalom a nemzetségbeli Ábránfiakhoz tartozott, emellett a mai szarvasi járás területén birtokokkal rendelkeztek az Ákos-nem, a Simai és a Bethlen család egyaránt.[171] Békés megye területe és határa folyamatoson változott még a 15. században is. Ekkorra az Ábránfiak (vagy Ábrahámfiak) mellett a Marótiak is feltűntek a megye birtokosai között.[172]

7.2. *A Szarvas környéki 8–11. századi temetők*

Szarvas-Ponyiczky-tanyán 1955-ben csatornaásás következtében sírokat találtak. Szabó János Győző hat temetkezést tárt fel, melyek egy kivételével a késő avar korra keltezhetők. Mellékleteik között szerepeltek gyöngyök, vasból készült csatok és kések, továbbá bronz övveretek.[173] Gyoma-Nagyszirten az 1888-as Körös-átvágás folyamán több korból származó leleteket találtak, többek között egy sírból származó késő avar korra tehető bronz csatot.[174] Békésszentandrás-Mogyorós-halmon 1898-ban egy késő avar kori temetkezés látott napvilágot, négy évvel később pedig egy egész ló váza fél zablával, mely esetlegesen ugyanabból az időből származik.[175] 1964-ben földmunkák során Szarvas-Rózsáson kettő késő avar kori temetkezésre bukkantak, az egyik váz mellett csont tűtartóval. Kilenc évvel később újabb sírokat bolygattak meg, melynek következtében Juhász Irén vezetésével leletmentő ásatásra került sor. A feltáráson 29 késő avar kori sír került elő, mellékleteikben többek között csatok, övveretek, szíjvégek, fülbevalók, gyöngyök kaptak helyet. A temetőben egy bronz kantárveretes lótemetkezés is volt, szájában zablával. Több sírból kerültek elő koporsócsatok, egy elhunytat pedig fülkesírba helyeztek nyugalomra.[176] Juhász Irén 1983-ban a szarvasi Grexa-téglagyár területén egy addig azonosítatlan avar kori temető mentőásatásába kezdett, melyet a következő évben is folytatott. Ez idő alatt az egész temető (460 temetkezés) feltárásra került. A 67. sírban a kiemelkedő jelentőségű leletet találtak: a rovásírásos csont tűtartó, melyet Juhász Irén a 8.

[169] GESTA HUNGARORUM, jegyzetek: 61.
[170] GESTA HUNGARORUM, 50. fejezet, 42–43.
[171] GYÖRFFY 1987, 494–497.
[172] CSÁNKI 1890, 645–646.
[173] SZABÓ 1957, 88; MRT 8, 8/111. lelőhely, 444–446.
[174] MRT 8, 4/138. lelőhely, 231–233.
[175] MRT 8, 1/1. lelőhely, 58–62.
[176] JUHÁSZ 1974, 60–61; MRT 8, 8/75. lelőhely, 431–432.

század első felére keltezett.[177] Örménykút-Décsi Telek-halmon az 1960-as évek elején egy megbolygatott sírból egy bronz övveret került elő, amely alapján a temetkezés az avar kor kései szakaszára keltezhető.[178] A település területén 1982-ben és 1983-ban az Akadémia munkatársai a kultúrház mellett húsz, szintén erre a korra helyezhető sírt tártak fel. A temetkezések között egy fülke- és egy lósír, valamint egy övveretes sír is előfordult.[179] Kaposvári Gyula Kondoroson 1954-ben hét sírt tárt fel, melyekből többek között gyöngyök, egy bronz csat és egy töredékes ezüst mellboglár került elő.[180] A topográfiai kötet készítői a helybeliek közlései alapján egy nagy sírszámú 8. századi temetőt valószínűsítenek az utcában.[181]

A kronológiai kérdés kapcsán feltűnik a híres kákapusztai temető, amelynek egyes sírjait a 8–9. századra, míg más emlékeit a 10. századra keltezték a szakemberek. Szabó János Győző 1954-ben kezdte az első feltárást Szarvas-Káka, Kettőshalmi-dűlő lelőhelyen. A temetkezéseket csatornaásás közben találták, ekkor hozzávetőlegesen hat sírt dúltak fel. A lelőhely teljes feltárásra került 1964-ben.[182] A 49 sírból öt mutat eltérést a többitől. A 21. sírba helyezett nő a jobb oldalán hevert, testhelyzete alapján összekötözték. A 39. sír női elhunytja hason feküdt, az általános északnyugat-délkeleti tájolással ellentétesen. A 21. sírhoz hasonlóan valószínűsíthető a halott nő megkötözése. Mindkét temetkezés a temető szélén kapott helyet. A jelenség mögött az elhunyt visszatérésben való akadályozása sejthető.[183] A temetőben a leggyakoribb mellékletek a csatok és a kések.[184] A 2. és a 16. sír leletanyagában különbözik a többi temetkezéstől. A 2. sírban töredékes, körte alakúként meghatározható kengyel, koporsókapcsok, egy vaskés, kettő lófog, továbbá egy aranyozott ezüst rozettás veret került elő.[185] A 16. sírba egy vaskést, egy csikózablát, egy körte alakú kengyelt, vas veretes övet, valamint egy ezüst lemezes gyűrűt helyeztek.[186] E két sír leletei a honfoglalók anyagi kultúrája felé mutat. Utóbbi, valamint a 40. sírban nyugvó, melléklet nélküli gyermek nyugat-keleti tájolásával is eltért a temetőben megszokott rendjétől, ellenben a 2. temetkezés beleillik az általános északnyugat-délkeleti tájolásba.[187] A 2. és a 16. temetkezés kapcsolható a honfoglalókhoz, illetve a 40. sír kérdőjelesen sorolható ide.[188] Az ásatást értékelő Szalontai

[177] JUHÁSZ 1985, 92–95; MRT 8, 8/68. lelőhely, 426–428.
[178] MRT 8, 7/3. lelőhely, 336–338.
[179] KOVÁCS 1983, 84; MRT 8, 7/11. lelőhely, 343.
[180] KAPOSVÁRI–SZENTLÉLEKY 1956, 101.
[181] MRT 8, 6/9. lelőhely, 299–300.
[182] SZABÓ 1956, 99–100; SZABÓ 1957, 88; SZABÓ 1964, 64; SZABÓ 1965, 53; MRT 8, 8/108. lelőhely, 441–443.
[183] SZABÓ 1976, 51; 24–27. ábra
[184] SZALONTAI 1992, 323.
[185] SZALONTAI 1992, 311.
[186] SZALONTAI 1992, 312.
[187] SZALONTAI 1992, 320.
[188] SZALONTAI 1992, 329.

Csaba az avarok és a honfoglaló magyarok kapcsolataként értelmezi a jelenséget. Különösen a 2. temetkezés alapján, mivel a 16. sírral ellentétben esetében a késő avar és a honfoglalókra jellemző temetkezési szokások és leletek keveredése érhető tetten. Véleménye szerint a szegényes leletanyagú kései avar közösség a honfoglalást követő néhány évtizedig maradt fenn.[189]

Szalontai Csaba meglátásával kapcsolatban többen fejtettek ki ellentétes véleményt.[190] Legutóbb Bende Lívia mutatott rá, hogy a leletanyag és a sírokban megfigyelt jelenségek a 8. századra jellemzőek. A két honfoglalás kori temetkezés jelenléte a lelőhely kissé magasabb fekvése miatt kerülhetett ide. Szavai szerint „… *a kákapusztai avar kori temető ilyen kései keltezését és a honfoglaló sírokkal való összefüggését sem a temetkezési szokások, sem a leletanyag alapján nem látom indokoltnak*."[191]

Kákapusztával ellentétben Hortobágy-Árkuson Gáll Erwin és Szenthe Gergely elemzése az avar továbbélést bizonyító jeleket mutatott ki. A temető szélén az avar hagyomány szerint tájolt 49. és 50. sírban a magyar honfoglalókra jellemző leletanyaggal (veretes öv, részleges lovas temetkezés) párosult. A honfoglalók kapcsolatba kerültek az avarokkal és megkezdődött utóbbiak betagozódása a kialakuló új társadalomba. Meglátásuk szerint ezt támasztja alá a temető zárulása a két tárgyalt sírral, a létrejövő közösség pedig másik helyen új temetőt nyitott.[192]

Vitathatatlan, hogy az érkező honfoglalók nem lakatlan területet vettek birtokba. Ebből következően, ha az itt talált népelemekkel, köztük az avarok maradványaival kapcsolatba kerültek a magyarok, akkor a kapcsolat mélysége és jellege az, ami még további kutatásokat igényel.[193] Jelen esetben e kérdéskör a Szarvas környéki Körös-völgy korai betelepülése szempontjából érdekes. A Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhely azonosítása révén bővült a terület korai, 10. század első felére keltezhető temetkezési helyek száma.

A vizsgált területről származik a Kovalovszki Júlia által közölt aranyozott ezüst állatalakos pántkarperec. A különleges lelet a gimnázium gyűjteményéből került a szarvasi múzeumba. A karperec a 10. századra keltezhető és valószínűleg egy honfoglaló nemzetség tagjának tulajdonában állhatott.[194] Szarvas belterületén, a Tessedik Sámuel utca temető töredékében a feltárt leletei között szerepel veretes öv, fegyverek (íj, nyíl, szablya), továbbá

[189] SZALONTAI 1992, 329–330.
[190] Ld. MADARAS 1993, 24–26; MADARAS 2017, 15–16; BENDE 2017, 277–278..
[191] BENDE 2017, 277–278.
[192] GÁLL–SZENTHE 2022, 399–420.
[193] RÉVÉSZ 2020, 36–44.
[194] KOVALOVSZKI 1960a, 173–178.

részleges lovas sírok, melyek alapján a 10. század második felében kezdték használni és még a következő század kezdetén is temetkezhettek ide.[195] Csabacsűdön, a Szabadság utca 4.-ben egy 10. századra (a rombusz alakú ruhaveretek alapján annak első-második harmadára) keltezhető részleges lovas női temetkezés került elő.[196] Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanyán a feltárt sírok és a szórvány leletek egy 10. század első felében induló temetőre utalnak. Felső időhatáraként a lelőhely jelenlegi feltártsági szintje szerint a század vége jelölhető meg. A két részleges lovas férfi temetkezés mellett mindenképp feltételezendő egy női sír is a rombusz alakú veret alapján. A levél alakú veret egy veretes övvel vagy kantárral eltemetett férfira utal. Közvetve fegyver vagy tarsoly jelenlétére enged következtetni a gyöngyözött keretű növényi motívumú veret, mivel párhuzamainál a szablya vagy a tarsoly keskeny függesztőszíjának díszeként azonosították.[197] Így a Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya lelőhely mindenképp kiemelkedik a vizsgált terület szerényebb mellékletű temetői közül. Gyoma-Őzedi-halmon (a Hármas-Körös jobb oldalán) egy nagy sírszámú 11. századi temetőre utaló, főleg melléklet nélküli sírokat tártak fel az 1800-as évek második felétől. A mellékletek között néhány bronzgyűrű és karikaékszerek (az egyik S-alakú kék gyönggyel díszített) fordultak elő. A temető gyakorlatilag elpusztult.[198] Gyoma-Kádár-tanyán egy 10. századi gazdag női és melléklet nélküli 11. századi sírok váltak ismertté. A 10. században eltemetett nő ruháját ezüstből préselt kerek veretek díszítették, emellett egy pödrött végű pántkarpereccel is rendelkezett.[199] Endrőd-Szujókereszt lelőhelyen 149 temetkezés keltezhető a 10–11. századra. Öt részleges lovas sír került elő, amely egyben csont oldalpálcás zablával és egy faragott csontlemezzel párosult, emellett egy esetben kerek ezüst kantárvereteket helyeztek az elhunyt mellé. Ezen kívül a temető leletanyaga S-alakú és sima karikaékszerekből, sodort nyakperecekből, bronz csüngős veretekből, gombokból, csörgőkből, valamint gyöngyökből állt. A keltezést érmék is alátámasztják, amelyeket a 11. század folyamán bocsátottak ki (I. András, Salamon, Szent László érmek).[200] Endrőd-Páskum, Iványi-köz lelőhelyen nyolc temetkezés került elő. Egy sírban vascsat, egy másikban kengyelek, csikózabla, vaskés, ételmelléklet és részleges lóáldozat kapott helyet. A többi sír nem rendelkezett melléklettel. A részleges lovas temetkezés alapján a sírok a 10. századra keltezhetők.[201] Gyomaendrőd-Ugari-

[195] LANGÓ 2000, 314.
[196] MEDGYESI 2015, 46–49.
[197] RÉVÉSZ 1996, 112.
[198] MRT 8, 254–256.
[199] MEDGYESI 2015, 69.
[200] MRT 8, 143–147; JUHÁSZ 1996, 158; MEDGYESI 2015, 63. Ez utóbbiban Medgyesi Pál kantárveret helyett kaftánvereteket említ. Feltételezhetően elírás eredménye, mivel a MRT szerzőire és Juhász Irénre hivatkozik, akik kantárveretekről számolnak be.
[201] JANKOVICH B.–SZATMÁRI 2013, 403–415.

tanyák, Csabai úton egy bronz karikaékszert, vascsatot, vaskést és bronztöredékeket tartalmazó, 10–11. századra tehető sír került elő.[202] A 20. század folyamán megvalósuló kutatások révén egy 10–11. századi temető bontakozott ki a Szarvastól keletre található Velki-halmon. A halom egy ívet formázó háton helyezkedik el, amelyen további kiemelkedések találhatók, név szerint a Lómer- és a Filyó-halom. Utóbbiakon szintén temetőket létesítettek a vizsgált időszakban. A lelőhelyek közötti távolság néhány száz méter csupán.[203] Összesen tizenhét sír került elő, azonban a temető továbbiakkal is rendelkezett, amelyek szőlőtelepítés következtében megsemmisültek. A korai sírok jellemzője a részleges lovas temetkezés, valamint lószerszámok (zablák, kengyelek, kantár- és nyeregveretek), fegyverek (íj részét képező csontok, tegezek, valamint különböző méretű nyílcsúcsok), ékszerek (bronz karikák, továbbá egy fonott és egy hegyesedő végű huzalkarperec), ruhadíszek (arany- és ezüstlemezből préselt rombusz alakú veretek, kéttagú csüngős és kerek veretek) kerültek elő belőlük. A temető kései fázisára a melléklet nélküli sírok, illetve egy bordázott S-alakú, rombusz átmetszetű karika utal.[204] A háton délnyugat felé haladva a következő temető a Lómer-halom. A sírokban bronz karpereceket, fülesgombokat, karikákat bronzból és ezüstből, ezenkívül egy ezüst ruhaveretet találtak, amelyek 10–11. századi használatra engednek következtetni.[205] A homokháton a kiemelkedések sorát a Filyó-halom zárja, amelyen a 10–11. századi temetkezésekben nyitott bronz huzalkarperecek, bronz gyűrűk, valamint nyílcsúcs kapott helyet. Emellett lóval ellátott sír is napvilágra került, egy oldalpálcás zablával és kettő, szablyához vagy kardhoz tartozó keresztvassal egyetemben. Később a feltárt sírok száma három melléklet nélküli temetkezéssel bővült.[206] Szarvas-Szappanos lelőhelyen négy 10–11. századra tehető sír került elő. Melléklet nélküliek egy kivételével, amelyben a koponya mellett egy vagy kettő bronz S-alakú karikaékszer volt. A lelőhely középkori részének időhatárai bizonytalanok.[207] Szarvas-Egyházföldön három sír utal az egykori temetőre. Egy részleges lovas temetkezésből csikózabla, kés, csat és kova került elő, melyek alapján a 10. századra keltezhetők.[208] Szarvas-Rózsás, Molnár-földek lelőhelyről négy temetkezés ismert, a leletanyaguk egy hurkos végű, három bronzhuzalból sodort karperecből, egy kauricsigából, egy gyöngyből, továbbá két ezüstből préselt hatszirmú veretből áll. A sírok a 10. század második felére tehetők.[209]

[202] GYUCHA–LISKA–MEDGYESI 1998, No. 86, 148.
[203] LANGÓ 2000, 292.
[204] MRT 8, 418–420; JUHÁSZ 1996, 160–161; LANGÓ 2000, 296–314.
[205] JUHÁSZ 1996, 160.
[206] MRT 8, 410–411.
[207] LANGÓ 2000, 317.
[208] MRT 8, 392–397; JUHÁSZ 1996, 159.
[209] KRECSMARIK 1910a, 172–174; MRT 8, 8/200. lelőhely, 470; JUHÁSZ 1996, 162.

Békésszentandrás-Mogyorós-halmon egy részleges lovas férfi sírjából kengyelpár, oldalpálcás zabla, nyílhegy, kétélű kard, kés, huzalgyűrű és egy kígyófejes bronz karperec került elő.[210] Békésszentandrás-Pálinkás-éren egy lovas sír, bronz karikaékszerek (közöttük egy S-alakú is), egy ezüst lemezkarperec, kettő kéttagú veret alsó része, valamint bronz rombusz alakú veretek tanúsága szerint egy 10–11. századi temetőhöz tartoztak. A 11. századi használatot érem (amely talán I. Andráshoz köthető) is jelezte. A lelőhely jelentős része elpusztult (nagyjából 35-40 sír) a területen folyó földmunkák során.[211] Békésszentandrás-Szőlők mellye lelőhelyen négy 10–11. századi temetkezést tártak fel, leleteik között egy bronz gyűrű és egy ezüstből préselt rozetta szerepelt.[212] A bemutatott lelőhelyeken kívül Békésszentandrás-Homokoson 2017-ben egy lóval és szablyával eltemetett, valószínűleg magányos férfi temetkezését tárták fel az M44-es út építéséhez kapcsolódóan. A lelőhely közöletlen.[213] Örménykút-Décsi Telek-halom két 10. századi részleges lovas temetkezése kovakövet, csiholót, vaskarikát, hevedercsatot, kést, tegzet, nyílhegyeket és két tausírozott kengyelt tartalmazott.[214] Az Örménykút-Maczonkai-dombon megismert temetőtöredék 85 sírjából kettő 10. századi (vagy legfeljebb a 11. század első harmadáig húzódhatnak), a többi a 11. század középső harmadára keltezhetők. Előbbiek leletei közé töredékes ezüstszalag, fülesgomb, hevedercsat, kengyelek és vélhetően nyílhegyek tüskéi, továbbá részleges lovas sírok tartoznak, míg a későbbi sírokból sodort nyakperec, csipesz, S-alakú karikaékszerek, gyöngyök, gyűrűk, kések, valamint érmek (Salamon, Szent László) kerültek elő. A korábbi és a későbbi rész egymáshoz való viszonya bizonytalan, egyrészt a részleges feltártságból adódóan, másrészt az 1911-ben elpusztult temetkezések miatt.[215] Örménykút-Veres tehén dombján 18 sír látott napvilágot, melyekből három részleges lovas volt, háromban íj, négyben tegez fordult elő. Ezen kívül préselt és öntött ruhaveretek, nyílhegyek, kengyelek, kések, csatok, valamint bronz nyakperec, karikaékszer, gomb és üveggyöngy került elő az elhunytak mellől. A leletek alapján a temetőrészlet a 10. század második felére keltezhető.[216] Szarvas-Ponyiczky-tanyán tehát egy 10–11. században használatban lévő temető található.

A térképen kirajzolódik egy Szarvas környéki temető-koncentráció a 10–11. század folyamán (*2. kép*). Ebben az időben a vízközelség meghatározó lehetett, mivel a temetkezési

[210] MRT 8, 59; JUHÁSZ 1996, 157.
[211] MRT 8, 88–89; JUHÁSZ 1996, 157.
[212] MRT 8, 79; a kötet szerzőinek meglátása szerint lehetséges, hogy a Békésszentandrás-Pálinkás-ér azonos jelen lelőhellyel.
[213] RÉVÉSZ 2020, 135.
[214] JUHÁSZ 1996, 159; JANKOVICH B.–SZATMÁRI 2013, 521–523, 573; MEDGYESI 2015, 116–118.
[215] MRT 8, 344; JUHÁSZ 1996, 159; LISKA 1996, 175–208.
[216] KOVÁCS–VADAY 2011, 587–637.

helyek annak szűk két km-es övezetében találhatók. Első pillantásra úgy tűnhet, mintha a tárgyalt Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya, vagy kiváltképpen a Csabacsűd-Szabadság utcai lelőhely elhelyezkedése ennek ellentmondana. Azonban amennyiben nem a jelenlegi táj képét idézzük magunk elé, hanem a folyószabályozásokat megelőző időben készült térképre nézünk, akkor láthatjuk, hogy a példák egy-egy vízjárta terület közelében találhatók (*1. kép*). Szarvas-Ponyiczky-tanya esetében pedig ennél is nagyobb mértékben igaz a víz jelenléte a temető környezetében, mivel a Káka-fok partján létesült (amelynek nagyjából egykori medréhez igazodik a Dögös-Kákafoki főcsatorna). Vonalát követve látható, hogy tulajdonképpen a kovácshalmi-dűlői lelőhely ugyancsak mellette helyezkedik el (*1. kép*).[217] A Körös-szöget gyakorlatilag a Tisza és a Hármas-Körös vize uralta. Árvíz idején a két folyó elöntötte az alacsonyan fekvő területet, így a magasabban fekvő részek kiemelt jelentőségűekké váltak a történeti korokban (is). Az ár elvonultával a víz egy része visszatért a Kákafokon keresztül a Körösbe, a Kórógy és a Veker révén pedig a Tiszába. Ily módon egy, a mainál jóval vizenyősebb, mocsarasabb táj körvonalazódik ki, amelynek szabályozása a 19. században kezdődött meg.[218] A Maros-torok nyugati oldalán a legújabb kutatás hangsúlyozza a víz előfordulásának elsődleges szerepét a megtelepedésben,[219] amely meglátás vonatkoztatható a Szarvas-környéki Körös-völgyre is.

A Szarvas környéki temető-tömörülésben további szempontot jelent az egykori úthálózat kérdése. Anonymus szintén ennek kapcsán tesz említést a vidékről. A szarvasi rév kiemelt jelentőséggel bírt a régió (középkori írott források alapján rekonstruálható)[220] útrendszerében. A Ponyiczky-tanya és a Kovácshalmi-dűlő a Szentes és a tiszai bődi révhez vezető utat fogják közre, valamint a Káka-Kettőshalmi-dűlő temetője ugyancsak ide sorolható. Az ószőlőki (Filyó-, Lómer- és Velki-halom) temetők a Décse felé tartó út közelében találhatók (*8. kép*). A felsorolt adatok fényében joggal merül fel a lehetősége, hogy a rév és a különböző irányból érkező utak találkozása folytán stratégiai szempontból lényeges területet felügyelő közösség sírjai valószínűsíthetőek egyes 10. századra keltezhető temetőkben. Analógiaként újfent a Maros-torok átellenes oldala hozható fel.[221]

A késő avar korra tehető temetkezési helyek a Körös árterében, holtágak és erek mentén és alacsony területeken találhatók, melyek szomszédságában vízállások feltételezhetők.[222] A

[217] LANGÓ 2000, 316. A két új lelőhely tovább erősíti Langó Péter megállapítását.
[218] TÖRŐCSIK 2002, 450–451.
[219] TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015, 104–106.
[220] SZARKA 2019.
[221] TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015, 110.
[222] BENDE 2017, 249.

10–11. századi temetőkkel nincs területi egyezésük (*2. és 4. kép*), a késő avar korban eltérő szempontok játszottak szerepet a temetők helyének kiválasztásában. Az adatok alapján a Szarvas környéki Körös-völgyben nem mutatható ki kapcsolat a késő avarok és a honfoglalók között.

7.3. *A Szarvas környéki 10–11. századi telepek*

A vizsgált kor telepei korántsem ilyen élesen a folyó közelében helyezkednek el. Gyomaendrőd területén igazodnak a Körös vonalához, Szarvason, Csabacsűdön és Békésszentandráson is víz környékére települtek. A temetőkkel ellentétben a telepek megjelennek a belsőbb, délebbi részen, a mai Örménykút, Hunya és Kondoros térségében egyaránt. Habár ezen a területen is megfigyelhető a lehetőségekhez képesti víz melletti sűrűsödés (*3; 5. 7. kép*).[223]

Összefoglalás

A 2021-es év folyamán Szarvas-Ponyiczky-tanya, valamint Csabacsűd-Kovácshalmi-dűlő, Komár-tanya felfedezése révén bővült a Szarvas környéki Körös-völgy ismert lelőhelyeinek száma.

A Csabacsűdön 2021-ben feltárt temetőtöredék és a szórvány leletek vizsgálata alapján a 10. század folyamán használt rangosabb közösség temetője rajzolódik a szemünk elé, melynek tagjainak feladata a Körös átkelőinek ellenőrzése és felügyelése lehetett. A temető egyik legjelentősebb lelete az a növényi díszítésű veret, amely párhuzamai a Kárpát-medencén kívül a Volga-vidékig és a Kaukázus északi előteréig fellelhetőek.

A Ponyiczky-tanyán előkerült szórványok alapján a lelőhelyen a korábban azonosított jelenségek mellett egy 10–11. századi temető is feltételezhető.

A két lelőhely elhelyezkedése illeszkedik a mikrorégióban megfigyelt rendszerbe, mivel a folyó közelében, állandóan vagy időszakosan vízzel borított területek mellett létesültek. A vizsgált területen a késő avar és a honfoglaló temetők nem mutatnak kapcsolatot, az avar továbbélés a régészeti adatok alapján nem támasztható alá.

[223] Ld. MRT 8, 6. térkép

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

DAI: VII. Bíborbanszületett Konstantinos.: A birodalom kormányzása. In: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Moravcsik Gy. Budapest 1988, 30–51.

GESTA HUNGARORUM: Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Fordította: Veszprémy L. Budapest 1999.

IRODALOM

ANDÓ 1969: Andó M.: Körös-Maros közi síkság. A domborzat kialakulása és mai képe. In: *A tiszai Alföld. Magyarország tájföldrajza* 2. Szerk.: Marosi S. – Szilárd J. Budapest 1969, 300–304.

BAKAY 1965/66: Bakay, K.: Gräberfeld aus den 10-11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966) 43–88.

BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Studia Archaeologica 11. Budapest 1991.

BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8. Budapest 2017.

BLAZOVICH 2000: Blazovich L.: A Dél-Alföld képe. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gy. – Makk F. Szeged 2000, 351–364.

BODRITS 2002: Bodrits I.: Gazdapusztai Gyula. In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk.: Bodó S. – Viga Gy. Budapest 2002, 305.

BORSY 1996: Borsy Z.: Az alföldi táj átalakulása. In: *A mi Alföldünk*. Szerk.: Rakonczai J. – Szabó F. Békéscsaba 1996, 5–16.

CHALIKOVA–CHALIKOV 1981: Chalikova, E. A. – Chalikov, A. H.: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani). *Régészeti Füzetek* Ser. II. No. 21. Budapest 1981.

CSÁNKI 1890: Csánki D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1. Budapest 1890.

DIENES 1956: Dienes, I.: Un cimetière de Hongrois conquérants á Bashalom. *Acta Archaeologica* 7 (1956) 245–277.

DIENES 1957: Dienes I.: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 24–37.

DIENES 1960: Dienes I.: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön (Gräber der landnehmender Ungarn in Nagykőrös). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 177–187.

ELEK 1937: Elek P.: A Szentes és Szarvas közti terület tájrajza. *Földrajzi Közlemények* 65 (1937) 123–137.

FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962: Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei.* Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.

GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transsylvanian basin, the Partium and the Banat).* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged 2013.

GÁLL–SZENTHE 2022: Gáll E. – Szenthe G.: Hortobágy-Árkus 49. és 50. sírja. A „strukturális integráció" kérdésköre és a magyar honfoglalás (The graves 49 and 50 from Hortobágy-Árkus cemetery. The problem of the „structural integration" and the Hungarian Conquest). In: *Hadak útján. A népvándorláskor kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest).* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Főszerk.: Türk A. Budapest 2021. 399–420.

GYÖRFFY 1987: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye*. Budapest 1987.

GYUCHA–LISKA–MEDGYESI 1998: Gyucha A. – Liska A. – Medgyesi P.: Gyomaendrőd, Ugari tanyák, Csabai út (MRT 8. k. 4/120. lh.). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 1998 (2001) 148.

HAMPEL 1900: Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfői*. Szerk.: Pauler Gy. – Szilágyi S. Budapest 1900. 507–830.

HAMPEL 1907: Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.

HORVÁTH 2016: Horváth C.: Kora Árpád-kori temető a szombathelyi Kisfaludy Sándor utcában. *Életünk* 2016:3, 91–102.

HORVÁTH 2016a: Horváth C.: *Kora Árpád-kori temető Szombathely–Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon.* Szombathely 2016.

HORVÁTH 2020: Horváth C.: *Borsod, Abaúj és Zemplén megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei (Conquest- and Árpád-period burials and grave finds from Borsod, Abaúj and Zemplén counties)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 14. Szeged–Budapest 2020.

ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.

JANKOVICH B.–SZATMÁRI 2013: Jankovich B. D. – Szatmári I.: *Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén*. Varia Archaeologica Hungarica 28. Budapest 2013.

JUHÁSZ 1974: Juhász I.: Szarvas-Rózsás. *Régészeti Füzetek* 27 (1974) 60–61.

JUHÁSZ 1985: Juhász I.: A szarvasi avar kori rovásírásos tűtartó. *Magyar Tudomány* 30 (1985) 92–95.

JUHÁSZ 1996: Juhász I.: X–XI. századi temetkezések Békés megye északi területén (Bestattungen des X–XI. Jahrhunderts im nördlichen Teil des Komitates Békés). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1996) 157–173.

JUHÁSZ 2002: Juhász I.: Palov József. In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk.: Bodó S. – Viga Gy. Budapest 2002, 676–677.

KAPOSVÁRI–SZENTLÉLEKY 1956: Kaposvári Gy. – Szentléleky T.: Kondoros-Gépállomás utca. *Archaeologiai Értesítő* 83 (1956) 101.

KHALIKOVA–KAZAKOV 1977: Khalikova, E. A. – Kazakov, E. P.: Le cimetière de Tankeevka. In: *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'Est*. Ed.: Erdélyi, I. Studia Archaeologica 6. Budapest 1977, 21–221.

KOMAR 2018: Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei (История и археология древних мадьяр в эпоху миграции)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. Budapest 2018.

KOROŠEC 1950: Korošec, J.: *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu (The old slav burial place on the castle-hill of Ptuj)*. Ljubljana 1950.

KOVÁCS 1983: Kovács L.: Örménykút-kultúrház. *Régészeti Füzetek* 36 (1983) 84.

KOVÁCS 2015: Kovács L.: *A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a Tiszalúc-sarkadi 11. századi temető (10th-11th-century graves and stray finds of the Taktaköz region and the 11th-century cemetery of Tiszalúc-Sarkad)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 9. Szeged–Budapest 2015.

KOVÁCS 2019: Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője (A 10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement and an 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb).* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12. Szeged–Budapest 2019.

KOVÁCS–VADAY 2011: Kovács, L. – Vaday, A.: Örménykút site 52: Section of a cemetery from the period of the Hungarian Conquest. In: *Archaeological investigations in County Békés* 1986–1992. Varia Archaeologica Hungarica 25. Ed.: H. Vaday, A. – Jankovich B., D. – Kovács, L. Budapest 2011, 587–637.

KOVALOVSZKI 1960: Kovalovszki J.: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén (Die Ausgrabungen an der Stelle arpadenzeitlicher Dörfer in der Umgebung von Szarvas). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 32–40.

KOVALOVSZKI 1960a: Kovalovszki J.: A szarvasi honfoglaláskori ezüst karperec (Das Silberarmband von Szarvas aus der Zeit der Landnahme). *Folia Archaeologica* 12 (1960) 173–182.

KÖLTŐ 1990: Költő L.: A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglaláskori lovas sír. In: *Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről*. Közrea.: Reőthy F. – Stirling J. Balatonszemes 1990, 85–101.

KRECSMARIK 1910: Krecsmarik E.: Régiségleletekről Szarvas határában. *Archaeologiai Értesítő* 30 (1910) 62–68.

KRECSMARIK 1910a: Krecsmarik E.: Régibb középkori temetőkről Szarvas határában. *Archaeologiai Értesítő* 30 (1910) 172–178.

KRECSMARIK 1910b: Krecsmarik E.: Honfoglaláskori leletekről Szarvason. *Archaeologiai Értesítő* 30 (1910) 350–353.

KRECSMARIK 1911: Krecsmarik E.: Szarvasi középkori és őskori leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 31 (1911) 378–382.

KRECSMARIK 1913: Krecsmarik E.: A békésszentandrási honfoglaláskori jellegű temetkező helyről. *Archaeologiai Értesítő* 33 (1913) 27–37.

KÜRTI 2008: Kürti B.: Honfoglalók a kiszombori tájon. In: *Kiszombor története I*. Szerk.: Marosvári A. Kiszombor 2008, 76–91.

LANGÓ 2000: Langó P.: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén (Landnahmezeitliche Gräberfelder in Szarvas). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 287–347.

LANGÓ–TÜRK 2004: Langó P. – Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2003 (2004) 203–214.

LISKA 1996: Liska A.: X–XI. századi temető Örménykúton (Ein Friedhof aus dem X–XI. Jahrhundert in Örménykút). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1996) 175–208.

MADARAS 1993: Madaras L.: Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében (Das vermutete Fortleben des Awarentums im 9. Jahrhundert in der Tiefebene im Spiegel der archäologischen Quellen). In. *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 11–32.

MADARAS 2017: Madaras L.: Húsz év múltán. Eredmények és problémák az Alföld 9. századi történetének kutatásában (Twenty years later. Results and problems int he research of the 9th-century history of the Great Hungarian Plain). In: Az Alföld a 9. században II. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4. Főszerk.: Révész L. Szeged 2017, 9–25.

MAROSI 1936: Marosi A.: Adatok Fejér megye honfoglaláskori archeologiájához. *Székesfehérvári Szemle* 6 (1936) 43–48.

MEDGYESI 2015: Medgyesi P.: Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye jelentősebb 10-11. századi sírleletei. *A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve* III. (40.) Békéscsaba 2015.

MESTERHÁZY 1964: Mesterházy K.: Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében (Die Verbreitung des Haarringes mit S-Ende im Karpatenbecken). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1962–1964 (1965) 95–113.

MRT 8: Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Magyarország régészeti topográfiája* 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. Szerk.: Makkay J. Budapest 1989.

PALOV 1996: Palov J.: A szarvasi múzeum múltjáról és jelenéről (Zur Vergangenheit und Gegenwart des Szarvaser Museums). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1996) 437–447.

PÁRDUCZ–TARY 1939: Párducz M. – Tary L.: A csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet (Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'époque de la conquéte du pays hongrois). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 189–199.

POLÓNYI 2017: Polónyi E.: Veretes lábbelik a 10. századi Kárpát-medencében. *Magyar Régészet*. Online Magazin. 2017 Ősz.
http://files.archaeolingua.hu/2017O/Upload/POLONYI_2017O_HU.pdf
(Letöltés ideje: 2022.03.02.)

RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék 10. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.

RÉVÉSZ 1996a: Révész L.: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön. Szabó János Győző ásatása nyomán (Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld. Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 299–336.

RÉVÉSZ 1997: Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békészcsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 169–195.

RÉVÉSZ 2020: Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig (Regional features of the 10–11th century cemeteries from the Eastern Carpathians to the Danube)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13. Szeged–Budapest 2020.

RÉVÉSZ–ULRICH 2002: Révész L. – Ulrich A.: Dienes István. In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk.: Bodó S. – Viga Gy. Budapest 2002, 199–200.

STANOJEV 1989: Stanojev, N.: *Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina (Некрополе X–XV века у Војводини)*. Novi Sad 1989.

SZABÓ 1955: Szabó K.: Honfoglaláskori párták. *Folia Archaeologica* 7 (1955) 123–125.

SZABÓ 1956: Szabó J. Gy.: Szarvas-Kettőshalom. *Archaeologiai Értesítő* 83 (1956) 99–100.

SZABÓ 1957: Szabó J. Gy.: Szarvas-Káka. *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 88.

SZABÓ 1964: Szabó J. Gy.: Szarvas-Kákapuszta. *Régészeti Füzetek* 17 (1964) 64.

SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Szarvas-Kákapuszta, Kettőshalom. *Régészeti Füzetek* 18 (1965) 53.

SZABÓ 1976: Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der árpádenzeit bei Sarud. III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 14 (1976) 17–89.

SZARKA 2019: Szarka J.: Szarvas és Bánréve. Középkori utak és átkelőhelyek Szarvas vidékén. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. XII. tájtörténeti tudományos konferencia. Füleky György emlékkonferencia*. Szerk.: Módosné Bugyi I. – Csima P. – Hanyecz K. Érd 2019, 169–175.

SZATMÁRI 2010: Szatmári I.: A Munkácsy Mihály Múzeum története (1899–2009) (Istoria Muzeului Munkácsy Mihály (1899–2009)). In: *A Békésvármegyei Régészeti és*

Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. Szerk.: Ando Gy. Békéscsaba–Gyula 2010, 10–54.

SzGÉ 1908: Szarvasi Gimnázium Értesítője: Régiségtár. V/D. (1908) 30–31.

SzGÉ 1909: Szarvasi Gimnázium Értesítője: Régiségtár. XIII/D. (1909) 77.

SZŐKE 1962: Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Régészeti Tanulmányok* 1. Budapest 1962.

TÖRŐCSIK 2002: Törőcsik I.: Királyság – egy középkori falu az írott források és a régészeti adatok tükrében (Királyság – ein Mittelalterliches Dorf im lichte der Schritlichen Quellen und Archäologischen angaben). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 449–476.

TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Budapest 2015.

TÜRK ET AL. 2021: Türk, A. – Balogh, Cs. – Pelevina, O. – Totev, B. – Langó, P.: *The Old Bulgaria Museum collection (Музейна сбирка "Стара България")*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 20. Budapest 2021.